

Oma Keel

nr 1 / 2008

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Annika Kilgi, Piibe Leiger, Helle Metslang, Helmi Neetar, Pille Penjam, Tiia Penjam, Peeter Päll, Maire Raadik, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Jaan Õispuu

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2008

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN: 1406-6599

S i s u k o r d

<i>Meelis Mihkla</i> Keelesüntees?... See on imelihtne	5
<i>Reili Argus</i> Kuidas eesti laps vormimoodustuse omandab	16
<i>Annika Valdmets</i> Täistähenduslikust kasutusest modaalpartiklilise poole ehk <i>täiega</i> ja <i>iganes</i> kujunemislugu	27
<i>Marit Alas</i> Kohanime muutumine kui nimekasutaja vajadus	37
<i>Elvira Küün</i> Eesti venekeelsete noorte keeleidentiteedist	44

Keelenõuanne

<i>Sirje Mäearu</i> Sõnamoodustusabi	51
--	----

Ülevaade

<i>Tõnu Tender</i> Euroopa keelemapi esimene Eesti mudel	57
<i>Diana Krull</i> Heebrea keele uuestisünd kõnekeelena	64
<i>Aili Künstler</i> Keele Infoleht.....	72

Raamatud

<i>Piret Voll</i> „Eesti kirjakeele sõnaraamat” valmis.....	74
---	----

Kroonika

2008. aasta esimese poole keelesündmusi (<i>Jaan Õispuu</i>).....	77
---	----

Kõnesüntees? ... See on imelihtne

Meelis Mihkla

eesti keele instituudi vanemteadur

Kõnesüntees ja rääkivad masinad

Milline on meie esimene ettekujutus kõnesünteesist ja rääkivatest masinatest? Tõenäoliselt on see seotud ulmefilmidest nähtu ja kuulduga – alates George Lucase tähesõjafilmi robotitest ja populaarse sarja „Knight rider” rääkivast imeautost Kit kuni tänapäeva fantaasiafilmide „masinlike” kangelasteni. Paraku ei esitata neis filmides tavaliselt kõnesüntesaatori tekitatud sünteeskõnet, vaid moonutatud inimhäält. Aga mingi ettekujutuse kõnesünteesi kasutusvõimalustest see muidugi annab ja vaevalt oleksid meie ootused-lootused rääkivate masinate võimetele vähem fantaasiarikkad kui ulmefilmides. Filmidest nähtu ja kuuldu põhjal peaks sünteeskõne olema võimalikult sarnane inimhäälega, kõnesüntesaator ise mõnus vestluskaaslane, kes räägiks meiega ilmekalt meeldiva häälega, rõõmustaks ja kurvastaks koos meiega ning viskaks koos meiega nalja.

Kõnesünteesiga on maailmas tänapäeva tasemel tegeletud pea pool sajandit. Vaadates tagasi kõnesünteesi suhteliselt pikale ajaloole ja sellele, kuhu kõnetehnoloogia areng tänaseks on jõudnud, tekib kiususatus küsida: “Miks ikkagi on näiliselt nii selge ja konkreetse ülesande nagu kõnesünteesi lahendamine võtnud nii palju aega ja miks ei ole veel loodud täiuslikku tekst-kõne-sünteesi? Või miks fantaasiafilmides kujutatu ei ole veel teoks saanud, kui mitte imeautodena, siis vähemalt intelligentsete kodumasinatena?” Miks ei ole kõnesüntees nii imelihtne kui pealkirjas?

Selle kirjutise pealkiri on ajendatud eelmise sajandi seitsmekümnendatel-kaheksakümnendatel aastatel eesti keeles ilmunud prantsuse elektroonikainseneri Eugene Aisbergi kirjutatud raamatutest „Radio? ... See on imelihtne”, „Televisioon? ... See on imelihtne”, „Transistor? ... See on imelihtne” ja „Värvusteleviioon? ... See on peaaegu lihtne”. Dialoogivormis esitatud raamatutes püüdis E. Aisberg tol ajal suhteliselt uusi ja hiljuti laiatarbesse jõudnud teaduse- ja tehnikasaavutusi

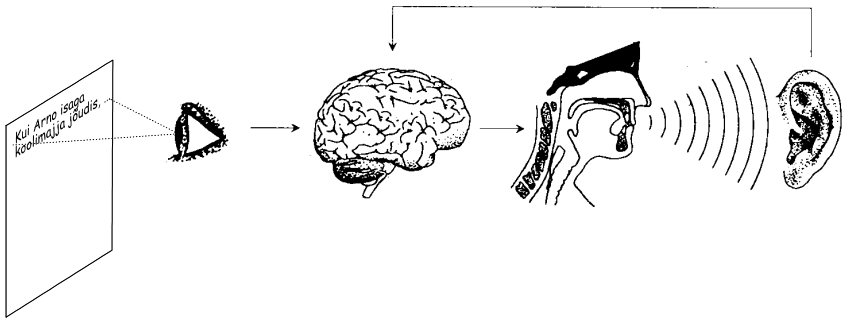
inimestele populaarses vormis esitada. Autor võttis lugeja käekõrvale, et üheskoos nende nõ „mustade kastide” sisemusse piiluda.

Praegu oleks aeg küps samasuguste raamatute ilmumiseks keeletehnoloogia vallas, *à la* „Kõnesüntees – see on imelihtne” ning „Kõnetuvastus ja masintõlge – need on peaaegu lihtsad”. Siis muutuks pealtnäha lihtsad ja teisalt ka keerulised asjad meile omasemaks ja arusaadavamaks. Kuni sellised raamatud veel ilmumist ootavad, püüab see kirjutis lugejas kõnesünteesist kaasamõtlemist ärgitada nii lihtsuse ja vahel ka keerukuse aspektist.

Kuidas me loeme?

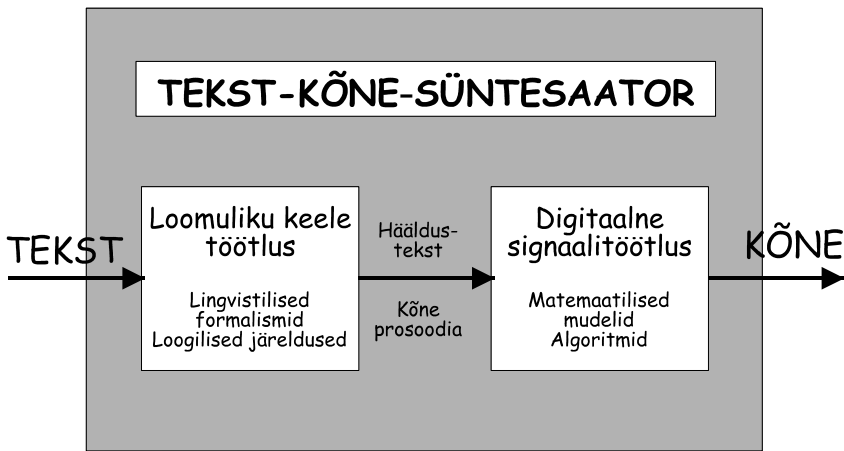
Tekst-kõne-süntesaatorite eeskujuks on olnud inimlugemine. Inimene omandab lugemisvõime esimesel elukümnendil, edasises elus lugemis- oskus areneb ja täieneb. Olles lugemisvõime omandanud, muutub see automaatseks tegevuseks. Vaadeldes lugemist füsioloogia tasandil, näeme, et tegu on väga keeruka protsessiga. Joonisel 1 on esitatud teksti häälega ettelugemise lihtsustatud skeem ja kujutatud inimese lugemisprotsessi kaasatud füsioloogilised organid.

Tähemärkide kujutise haaravad silmade sensorneuronid ja kannavad kujutise elektriliste stiimulite vormis inimese aju, kus see informatsioon töödeldakse ja formeeritakse mootorsete neuronite käsklusteks, mis kannavad hoolt kopsude, häälekurdude ja artikulatsioonilihaste aktiveerimise eest¹. See viib kõne tekitamisele, kusjuures artikulatsiooniprotsessi jälgitakse ja juhitakse pidevalt põhiliselt kuulmisorganitest saabuva informatsiooni põhjal.

Joonis 1. Andmevoo skemaatiline diagramm illustreerimaks lugemisprotsessi.

Kõnesüntees on võime konkreetses keeles teisendada suvalist teksti kõneks ilma inimese osaluseta. Väljundkõne peab olema arusaadav ja loomulik. Arvutil imiteeritav tekst-kõne- süsteem on lihtsustatud mudel füsioloogilisest lugemisprotsessist (joonis 2). Tekst-kõne-süsteem eeldab oma sisendis teksti, mis on eelnevalt juba arvutisse viidud. Tähemärkide optiline tuvastussüsteem või ekraanilugeja jääb tavaliselt tekst-kõne-süsteemi käsitlusest välja. Süsteem ei sisalda ka tagasisideahelat, mis väljundi analüüsi põhjal võimaldaks automaatselt kõne valjust ja häälekõrgust kohandada vastavalt keskkonna tingimustele.

Joonis 2. Üldistatud tekst-kõne-sünteesi mudel.

Nii nagu inimlugemine, sisaldab tekst-kõne-süntesaator loomuliku keele töötlusmoodulit, mis teisendab sisendteksti hääldustekstiks koos soovitud intonatsiooniga ja kõnerütmiga. Loomuliku keele töötlusmoodul annab teksti foneetilise kirjelduse ja paneb paika kõne prosoodia. Üldjuhul sisaldab tekstitöötlus keele erinevaid kirjeldustasandeid: foneetikat, fonoloogiat, morfoloogiat, süntaksit ja semantikat. Kohe pärast seda, kui tekst-kõne-teisenduse loomuliku keele töötlusmoodul on lõpetanud teksti töötlemise ja genereerinud väljundi, on kõnesüntesaator umbes samal tasemel kui inimene, kes teab, mida öelda, kuid ikka veel kahtleb, kuidas ennast täpselt väljendada. Signaalitöötlemise moodulis sisalduvad operatsioonid on artikulatsioonilihaste ja häälekurdude võnkesageduse dünaamilise juhtimise arvutianaloogiks, nii et väljundsignaal vastaks sisendi nõudmistele. Digitaalne signaalitöötlemismoodul teisendab sisendis oleva sümbolinformatsiooni loomuliku kõlaga kõneks.

Kõnesünteesi meetodid

Kõnesünteesi meetodid võib jagada kolmeks:

- artikulaatorne süntees,
- reegelsüntees (formantsüntees),
- ahelsüntees.

Artikulaatorne süntees baseerub kõneproduktiooni füsioloogilisel mudelil ja kõnetraktis hääle tekitamise füüsikalisel kirjeldusel. Meetod on arvutuslikult väga töömahukas, reaajas ei toimi ja kasutatakse seni põhiliselt uurimisotstarbel. Vastupidiselt artikulaatorsele lähenemisele ei püüagi reegel- ja ahelsüntees seletada kõneorganite kinemaatikat, vaid lihtsalt kirjeldab vastavaid akustilisi lainekujusid.

Kõneteaduses on ammu teada, et foneetilised siirded pole kõne arusaadavuse seisukohalt vähem olulised kui häälikutestatsionaarsed osad. Arusaadava ja loomuliku väljundkõne saamiseks on raskuspunkt nende kahe meetodi puhul häälikult häälikule üleminekute ja koartikulatsiooni modelleerimisel. Reegelsünteesil kirjeldatakse foneetilisi siirdeid otseselt reeglite jada vormis, mis formaalselt kirjeldab häälikute mõju üksteisele. Ajalooliselt on reegelsüntees üles ehitatud põhiliselt formantsüntesaatori kujul. Kõnet kirjeldatakse kuni 60 parameetri dünaamilise muutumisena, mis on esmajoonel seotud formantide (ja antiformantide) sageduste ja ribalaiustega ja kõri lainekuju kirjeldusega.

Erinevalt reegelsünteesist on kõneüksuste ühendamisel põhinevatel süntesaatoritel väga vähe informatsiooni käsitletavate andmete kohta. Enamik infost sisaldub segmentides, mida jadas ühendatakse. Ahelsünteesil salvestatakse foneetilised siirded ja seega koartikulatsioonilised mõjustused kõnesegmentide andmebaasi ja neid kasutatakse sünteesil akustiliste üksustena häälikute asemel.

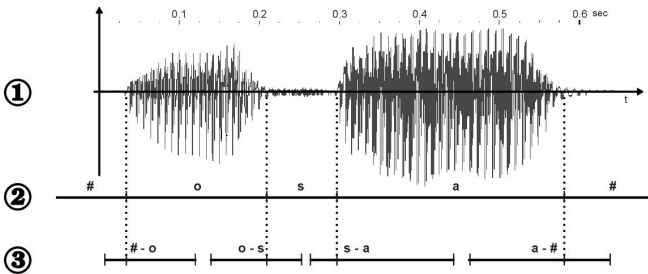
Ahelsüntees eeldab, et artikuleeritud kõnevoog ei ole lihtsalt ritta seatud häälikute jada. Pigem koosneb kõne pidevalt kattuvatest üleminekutest ühelt häälikult teisele. Difoonid* (vt joonis 3) on ahelsünteesil enim kasutatud kõneühikud, kuna kõne genereerimiseks suvalise teksti alusel on vaja suhteliselt väikest arvu difoone. Joonisel 3 toodud näite põhjal on üksiksõna *osa* kõnelaine genereeritav nelja difooni abil: pausilt üleminek *o*-le, *o*-lt üleminek *s*-ile, *s*-ilt üleminek *a*-le ja *a*-lt üleminek pausile. Eesti keele difoonide andmebaas sisaldab ligikaudu 1900

---

* Difoonid algavad mingi hääliku stabiilse osa keskelt ja lõpevad järgmise hääliku stabiilse osas.

difooni². Korpuspõhisel ahelsünteesil kasutatakse lisaks difoonidele pikemaid kõneüksusi (fraas, sõna, kõnetakt) ja kõnelõike.

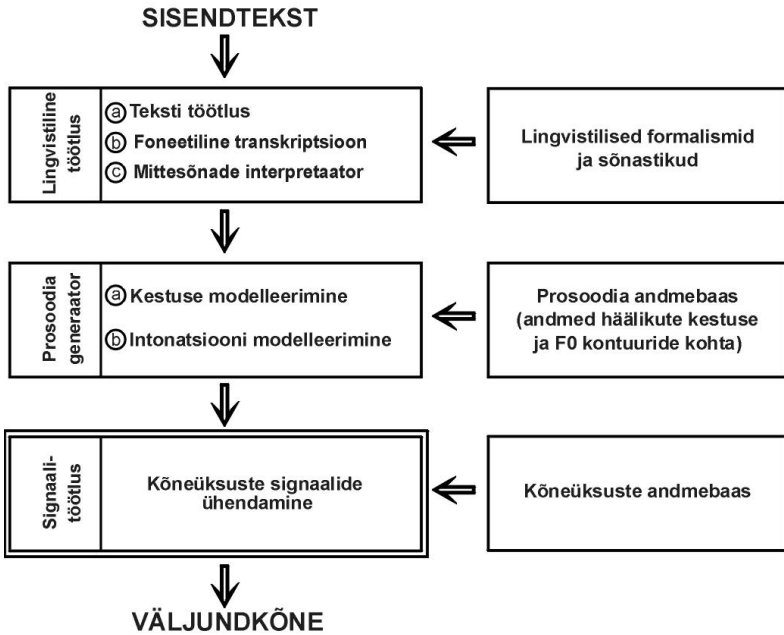
Joonis 3. Difoonide märgendus kõnelaine (sõna 'osa') põhjal:
 1 – kõnelaine, 2 – häälikute piirid (märgitud vertikaaljoontega),
 3 – diffoonidele vastavad signaalilõigud.

Ahelsüntees

Joonisel 4 on toodud tüüpiline ahelsünteesi mudel. Kuna samasugusel plokk skeemil põhineb ka eestikeelne difoonidel põhinev tekst-kõne-süntesaator, siis vaatame lähemalt, millised ülesanded on vaja lahendada kõne sünteesimiseks eestikeelse kirjaliku teksti alusel.

Lingvistilise keeletötluse tulemusena teisendatakse ortograafiline tekst hääldustekstiks. See ei ole sugugi kerge ülesanne, sest eesti ortograafia ei ole foneetiline. Kirjapilt II ja III vältet üldjuhul ei erista (nt *lapsed mängivad kooli juures; lapsed lähevad kooli*), eristamata on palataliseeritud konsonandid palataliseerimata konsonantidest (nt *Eesti keskmine palk on ligi 14000 krooni kuus; see palk on kuus meetrit pikk*), kirjas ei ilmne pika *üü* diftongeerumine rõhutu silbi lühikese vokaali ees (nt *müüa* hääldame *müüja*) ja palju muud. Sõnade õiged hääldused ja välted leitakse sõnastikest. Lisaks leitakse välte ja palatalisatsiooni märkimisel lingvistilise tötluse käigus ka liitsõnapiirid, sõnarõhud ja silbipiirid, mis on vajalikud prosoodiageneraatori tööks. Kirjalikes tekstides on ka suur hulk lühendeid, numbreid ja erimärke. Neid töötleb nn mitesõnade interpretaator, teisendades süntesaatorile tundmatud märgid loetavaks tekstiks.

Prosoodiageneraatori ülesandeks on kõne prosoodilise struktuuri modelleerimine, so häälikute kestuse ja lausetüübile vastava meloodia-kontuuri (põhitooni kontuuri) genereerimine. Häälikute kestusmallid ja intonatsioonikontuurid on prosoodia andmebaasis esitatud tabelite

Joonis 4. Ahelsünteesil põhinev tekst-kõne süntesaator.

või loogiliste seostena, sõltuvalt hääliku ja sõna asukohast, rõhust, välistest jm. Niisugune on reeglipõhine prosoodiamudel, mille puuduseks on see, et sõltumatult tuletatud reeglite samaaegne rakendamine võib põhjustada vigu. Kui suured kõnekorpused muutusid kättesaadavaks, hakati prosoodiamudelites rakendama statistilisi meetodeid, mis võimaldasid avastada ka varjatud, kuid kõne meloodiat mõjutavaid olulisi tunnuseid. Statistiliselt rakendatakse teatud masinõppe meetodeid (regressiooni, närvivõrke või otsustuspuud) ja arvuti ise genereerib kõnekorpuste baasil optimaalseid prosoodiamodeleid.

Signaalitöötlemiseks rakendatakse erinevaid signaalitöötlemismeetodeid, mis ühendavad kõneüksustele vastavad signaalid sujuvaks väljundkõneks. Eestikeelsele difoonsünteesil oleme kasutanud Mon'si Ülikoolis Belgias välja töötatud MBROLA sünteesimootorit³, mis ühendab häälikutele vastavad difoonid prosoodiageneraatorist saadud info põhjal sünteesikõneks. Näiteks lausefragmendi “*Kui Arno isaga koolimajja...*” sünteesimiseks vajalik sisendinfo on toodud tekstiboksis joonisel 5 (esimeses veerus on hääliku tähis, teises hääliku kestus, järgnevates informatsioon põhitooni kohta):

k0	78
u	70 0 125 100 125
i	60 0 125 100 117
a	71 0 117 100 117
r	52 0 117 100 112
n	53 0 112 100 107
o	59 0 107 100 109
i	68 0 109 100 108
s	68
a	74 0 108 100 108
g	53
a	73 0 109 100 109
k	54
o	63 0 111 100 111
o	62 0 111 100 111
l'	59 0 111 100 107
i	61 0 107 100 106
m	73 0 106 100 112
a	74 0 112 100 114
j:	111 0 114 70 105 100 102
a	66 0 102 100 103

Joonis 5. Prosoodiline info ahelsünteesil.

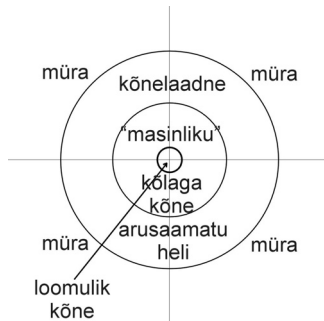
Kõnest arusaadavus, kõne loomulikkus ja ekspressiivne kõnesüntees

Kõnesünteesi tähtsaks osaks on kõnest arusaadavus. Võib ju tunduda, et selles vallas on jõutud vajalikule tasemele, pea kõigi süntesaatorite kõne on arusaadav. Aga tegelikult kätkeb kõne endas väga rikkalikult infot. Kui monomodaalse suhtluse korral, näiteks telefoniliini pidi, on oluline vaid kõnesignaali kvaliteet, siis multimodaalses suhtluses annab olulist infot ka kõneleja silmavaade, miimika, käteliigutused ja kehakeel. Selles vallas on üheks arengusuunaks sünteesi esitus nn „rääkiva pea” (*talking head*) vormis, mis loob multimodaalse suhtluskeskkonna.

Pea kõigi tänapäeva kõnesüntesaatorite pudelikaelaks on kõneprosoodia ja sellest tulenev väljundkõne monotoonsus ja ebaloomulik kõla. Ehkki erinevaid inimhääli võib konkreetses keeles olla miljoneid või isegi sadu miljoneid, suudame pea ilmeksimatult eristada inimhäält

sünteeskõnest. Ikka leidub nüansse, kus süntesaator ei suuda jääda loomulikkuse piiridesse ja kaldub loomulikkuse alast välja. Seega on kõnetehnoloogia üheks oluliseks märksõnaks kõne variatiivsus. Kui kõnetuvastuses põhjustab kõnelaine variatiivsus sageli probleeme, siis kõnesünteesis viib vähene variatiivsus sünteeskõne monotoonsusele ja masinlikule kõlale⁴.

Kõneprosoodia tekitab põhisageduse ja intensiivsuse kaudu kõnes teatud korrastuse või meloodia füüsikaliste suuruste kestuse. Kõnesünteesis on kõneprosoodial oluline roll. Mida paremini oskame neid füüsikalisi parameetreid (häälikute kestusi, häälekõrgust ja signaali intensiivsust) sünteeskõnes edasi anda, seda loomulikumana me kõnet tajume. See ei ole lihtne ülesanne. Kui püüda näitlikult kujutada inimese häälele lähedasi helisid mingis kahemõõtmelises tunnusruumis, siis võtab loomulik kõne sellest vaid väga väikese osa (joonis 6).

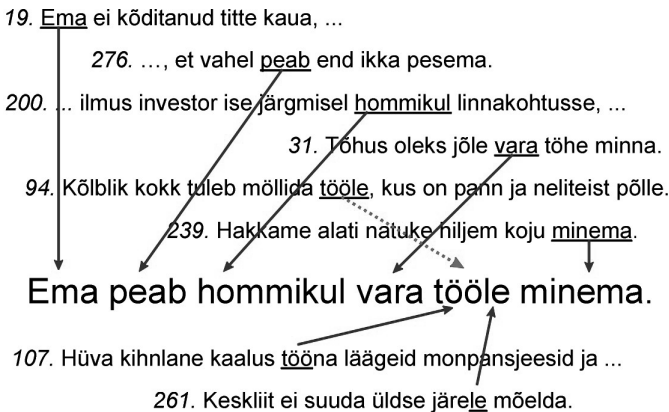
Joonis 6. Loomulik kõne inimese häälele lähedaste helide kahemõõtmelises tunnusruumis.

Kõne loomulikkuse probleemi püütakse lahendada kas otseselt – paremate prosoodiamudelite väljatöötamisega (siia kuuluvad ka eespool mainitud statistilised mudelid) – või kaudselt, kasutades sünteesil võimalikult pikki kõnelõike, kus kõne loomulik prosoodia on neis lõikudes juba loomulikul kujul olemas.

Üheks kõnesünteesi väljakutseks on emotsioonid kõnes ja kõne ekspressiivsus. See ei tähenda, et süntesaator peaks meile emotsioone puistama või armastust avaldama, pigem seda, et inimese väga suure rumaluse korral peaks ta häält tõstma ja võib-olla tahtmatu äparduse korral kaasa tundma. Kvaliteetse ekspressiivse kõne kommerts-rakendusteni veel jõutud ei ole, aga tööd selles vallas käivad. Kes esimesena turule jõuab, saab eelise.

Korpuspõhine kõnesüntees

Korpuspõhine kõnesüntees põhineb suurtel kõnekorpustel (0,5–2 tundi salvestatud kõnet ühe diktori esituses). Kui difoonidel põhineval ahelsünteesil on andmebaasis iga häälikult häälikule ülemineku jaoks vaid üks difoon, siis korpussünteesil on kogu kõnekorpus sünteesi akustiliseks baasiks. Kõneüksuseid hakatakse korpusest otsima kõrgematest hierarhiilistest tasanditest (fraas, sõna, kõnetakt) ja eelistatakse võimalikult pikki kõnelõike või -stringe. Sobiv kõneüksus valitakse vastavalt kontekstile nii lingvistiliste kui ka füüsikaliste sobivuskriteeriumide alusel. Sageli ei pruugi lingvistiliste tunnuste alusel leitud sõna või fraas sünteesitavasse lausesse sobida ehkki täheline ja ka vormiline vastavus on olemas. Seda situatsiooni illustreerib joonisel 7 toodud näide. Kui meil on vaja sünteesida näiteks lauset *Emma peab hommikul vara tööle minema*, siis oleksid kõik kõneüksused korpusest leitavad sõnatasandil. Ainus kontekstist johtuv mittevastavus tekib sellest, et sõna *tööle* on korpuses fraasi lõpus, sünteesitavas lauses aga fraasi keskel, mistõttu väljundkõnes on tajutav ebakõla. Kui me aga sõna *tööle* kompüleerime sõnade *tööna* ja *järele* vastavatest silpidest, on tulemus oluliselt parem.

Joonis 7. Korpuspõhise sünteesi näide: lause Emma peab hommikul vara tööle minema kompüleerimine kõnekorpuse erinevatest üksustest.

Eestikeelse korpuspõhise kõnesünteesi kõnekorpus sisaldab u 50 minutit salvestatud kõnet professionaalse raadiodiktori esituses ja tekstikorpus koosneb 400 lausest ja ligi 3000 sõnast⁵. Kõnekorpus sisaldab

kõikvõimalikke difoone, kuna kõiki lauseid ei õnnestu kompileerida sõna tasandil, enamik harva esinevaid sõnu ja ka võõrsõnu tuleb suures osas kokku panna väikseimatest ühikutest difoonidest. Korpus sisaldab ka eesti keele 200 enamlevinud sõna, palju numbreid ja aastaarve ning enamlevinud kohanimedid. Võib muidugi tekkida mõte koostada kõnekorpus, mis sisaldaks kõiki eesti keele sõnu, siis saaks kõnet sünteesides jääda sõnatasandile. Paraku pole see võimalik, kuna ainuüksi õigekeelsussõnastikus on üle 50000 märksõna, sõnu aga on vähemalt kaks korda nii palju, sest regulaarsed tuletised ja liitsõnad antakse sõnaartikli sees ühe märksõna all. Lisaks võib enamik sõnu olla kümnetes eri vormides, kuna eesti keele morfoloogia on väga rikas. Selline kõnematerjal muutuks hiigelsuureks ja halvasti juhitavaks. Samuti on ühel inimesel pea võimatu niisugust pikka salvestussessiooni sooritada, sest kõik sõnad peavad olema sidusas kõnes ja mõtestatud lausetes. Kõikide sõnade salvestamise teed ei ole mindud ka flekterivates keeltes (inglise, hiina, vietnami), kus morfoloogial on tähtsusetu roll.

Eestikeelne korpussüntees on veel väljatöötamise faasis, aga selle ressursid ja töö käigus loodavad moodulid on Internetis kättesaadavad <http://www.eki.ee/keeletehnoloogia/projektid/syntees/tks.html>.

Kõneüksuste valik on korpussünteesi kõige olulisemaks osaks. Algoritme ja meetodeid, kuidas ja millise kaaluga arvestada erinevaid faktoreid ning kuidas minimeerida lingvistilise ja füüsilise sobivuse saavutamise hindu, on siin palju. Rahvusvaheline kõnekommunikatsiooni ja -tehnoloogia assotsiatsioon korraldab ideede arengu ergutamiseks iga-aastaseid võistlusi *Blizzard Challenge*, kus osavõtjatele antakse kasutada mõõduka suurusega märgendatud kõnekorpus, mille põhjal püüavad osalejad valida kõneüksusi ja luua võimalikult head kõnesünteesi. Põhimõtteliselt võiks ka Eestis lähiajal huvilistel lasta kõnekorpuse baasil kõnesünteesi arendada.

Kokkuvõtteks

Eeltoodu on vaid põgus ülevaade kõnesünteesi hetkeseisust, probleemidest ja arenguperspektiividest. Loodan, et ma teile lihtsaid asju liiga lihtsustatult ei seletanud ega keerulisi liiga igavalt. Kui teil tekkis lugedes väikegi huvi kõnesünteesi vastu, siis soovitan teil kohe kõnesünteesi katsetada ja proovida, sest praktiline kogemus ja teooria peavad käima käsikäes. Alustada võiks muidugi eestikeelse kõnesünteesiga, mis on vabavarana Internetis kättesaadav (vt <http://>

www.eki.ee/keeletehnoloogia/projektid/syntees/tns.html). Kui tekib huvi tutvuda ka teiste eri keelte sünteesisüsteemide ja sünteesinäidetega, siis võiks külastada järgmisi kodulehekülgi: <http://www.cstr.ed.ac.uk/projects/festival/>, <http://tcts.fpms.ac.be/synthesis/mbrola.html>, <http://hts.sp.nitech.ac.jp/?Voice%20Demos>.

-
- ¹ **J. N. Holmes**, *Speech Synthesis and Recognition*. Van Nostrand Reinhold. London, 1988.
  - ² **M. Mihkla, E. Meister**, Eesti keele tekst-kõne-süntees. – *Keel ja Kirjandus*, 2002, nr 2, lk 88–97; nr 3, lk 173–182.
  - ³ **T. Dutoit**, *An Introduction to Text-to-Speech Synthesis*. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht, 1997.
  - ⁴ **M. Tatham, K. Morton**, *Developments in Speech Synthesis*. John Wiley & Sons Ltd. Chichester, 2005.
  - ⁵ **L. Piits, M. Mihkla, T. Nurk, I. Kiissel**, Designing a Speech Corpus for Estonian Unit Selection Synthesis. – *Nodalida 2007 Proceedings: The 16th Nordic Conference of Computational Linguistics*. Tartu, 2007, lk 367–371.

Kuidas eesti laps vormimoodustuse omandab

Reili Argus

Tallinna ülikooli lektor

Eesti keele vormimoodustus on rikas, kuid keerukas ja paljuski killustatud süsteem. Lisaks reeglipõhisele moodustusele tuleb lapsel omandada hulk erandlikke muutmismalle, niisamuti peab ta tüvedele tunnuste lisamise kõrval saama selgeks ka astme- ja tüvevahelduse. Tegureid, mis last sellise süsteemi õppimise juures toetavad või vahel ka segadusse ajavad, on igal keelesüsteemi tasandil mitu.* Eri omandamisetappidel mõjutavad need tegurid arengut erineval määral. Eelkõige põhineb aga vormide omandamise järjekord sisendkeelel ehk vanemate keelekasutusel.¹

Veel enne kui vormimoodustus arenema hakkab

Neurolingvistide väitel tegelevad lapsed esimesed poolteist eluaastat peamiselt sellega, kuidas täiskasvanute kõnejada sõnadeks ehk tähenduslikeks üksusteks jagada. Kõigepealt peavadki lapsed saama aru, kust üks keeleline üksus ehk sõna algab ja teine lõpeb. Silbipiiri äratundmisel on lastele suureks abiks helijäljenduslikud sõnad, mis koosnevad enamasti vähemalt kahest ühesugusest silbist (nt *auh-auh*, *mämm-mämm-mämm*). Selliseid sõnu on vanemate keelekasutuses lapse kõne arengu varasel perioodil rohkesti. Reduplikatsiooni ehk silbi kordust võib pidada oluliseks silbipiiri tajumise hõlbustajaks. Hoidjakeelele iseloomulikud rutiinväljendid *ta-taa*, *oi-oi*, *ai-ai*, *kop-kop* jne aitavad lapsel määrata kohta, kust alates sama foneetiline realisatsioon uuesti algab. Teiseks aitab reduplikatsioon tekitada ühest lahtisest silbist koosnevast keeleüksusest, mis ei ole eesti keelele üldiselt omane kõne-

---

* Artikkel põhineb Reili Arguse 2008. aasta veebruaris kaitstud doktoriväitekirjal „Eesti keele muutemorfoloogia omandamine“. Kõik mainitud näited on pärit CHILDES-i (Child Language Data Exchange System) eesti lastekelekorpusse Andree, Hendriku, Anna ja kolmikute alamkorpusdest.

takt, kahesilbilise ja seega loomulikuma kõnetakti. Kolmandaks toetab reduplikatsioon lapse arusaamist sõnast kui mitmest osast koosnevast tervikust ning see omakorda aitab lapsel tulevikus tajuda sõnavormi kui kahest üksusest, tüvest ehk muutumatust osast, ja lõpust ehk mingite reeglite järgi muutuvast osast, koosnevast tervikust. Näiteks on uuritud, kuidas kahesilbilise reduplikatiivse silbijada esimene pearõhuline osa jääb muutumatuks ning teise osa arendab laps tasahaaval ja erinevate strateegiate (näiteks viimaste silpide ärajätt või analoogia abil teise riimilise silbi tekitamine) abil muutetunnuseks². Helijäljenduslike sõnade järgi saavadki lapsed aru, et sõnad võivad küll muutuda, kuid tähendada ometi sama. Lapsega kõneleja võib mõnd helijäljenduslikku sõna varieerida, kasutada paralleelselt mitut, üksteisest ainult õige pisut erinevat sõnakuju, näiteks sõnast *mäu* võib lapse ja vanema kõne tunniajases lindistuses leiduda vähemalt neli varianti (*mäu*, *mjäu*, *näu*, *njäu*). Selliste sõnade varieerimine on justkui muutemorfoloogia harjutamine ja morfoloogiliste reeglite eelkäija.

Helijäljenduslike sõnade ikoonilisus ehk tähenduse ja sõnakuju seos on tugevam kui teistel sõnadel ning seetõttu on lapsel neid kergem keelevälise maailma objektidega seostada. Peale korduva häälikulise struktuuri ja selge tähendussuhte iseloomustab helijäljenduslikke sõnu vormimoodustuslik lihtsus: nimelt kasutab vanem lapsega rääkides sageli ühendeid nagu *teeb kop-kop*, *teeb kiiga-kaaga*, kus esimeseks osaks on kogu aeg sama tegusõna samas vormis (*teeb*) ning helijäljenduslik osa on ilma muutetunnusteta. Sellise lihtsa keelevahendi kasutamine annab lapsele võimaluse vestluses osaleda juba siis, kui vormimoodustus veel omandatudki ei ole.

Mõne kuu möödudes hakkavad sellised vanema kõnes esinevad ühendid asenduma tuletistega nagu *kiigub*, *koputab* jne – ühesõnaga, vanem hakkab lapsele muutemorfoloogiat justkui tasapisi, parajate portsude kaupa annustama. Vanema eeskujul asenduvad lapse kõnes esinevad helijäljenduslikud sõnad *auh-auh*, *näu*, *teeb iu-iu* tasahaaval tavalistega: *koer*, *kass*, *vingub* jt.

Esimesed vormid ja esimesed muuttüübid

Eesti lapsed omandavad esimesed muutevormid kui tervikud ehk tüveks ja tunnuseks analüüsimata üksustena. Nii ongi lapse kõnes esialgu igast sõnast kasutusel ainult üks muutevorm. Näiteks võib laps muutemorfoloogia omandamise eel- ehk premorfoloogilisel perioodil

kasutada sõnast *komm* ainult osastava vormi *kommi*, sõnast *õu* ainult sisseütleva käände vormi *õue*, sõnast *emme* ainult nimetava vormi jne. Need vormid on olulisemate suhtluseemärkide täitmiseks kõige vajalikumad.

Pärast ühe vormi, ühe sõna perioodi tekivad lapse keelekasutusse esimesed vormivastandused ehk kaks ühest ja samast tüvest moodustatud muutevormi. Esialgu on paljud neist vormidest ilma muudetunnusteta kahesilbilised tüved. Kahesilbilised keeleüksused esinevad eesti laste kõnes valdavalt eelmorfoloogilisel omandamisperioodil, mil ainult 1–1,2% laste sõnedest võivad olla pikemad kui kaks silpi. Kahesilbilisust võib pidada üsna tugevaks eelistuseks, sest laps ei kasuta morfoloogia varasel omandamisperioodil ühtegi käändelõppu, mis muudaks sõna pikemaks kui kaks silpi. Lisaks võib seda nähtust aga vaadelda ka kui piirangut. Piiranguks võib kahesilbilisust pidada seetõttu, et laps lühendab kõik pikemad sõnavormid kahesilbiliseks, kolmesilbiliste sõnavormide puhul jätab ta lihtsalt käändelõpu ära ja kasutab ainult omastavakujulist tüve. Näiteks on ühe eesti lapse kõnes aasta ja kaheksa kuu vanuses registreeritud lõputa vorm *poti*- 'potile'. Sama lapse, Andrease keelekasutuses esines aasta ja seitsme kuu vanuses lühendatud kujusid näiteks sõnadest *sitikas* > *siti*, *traktor* > *takku/takka*. Samast vanusest on pärit näide, kus laps tekitas kolmesilbilisest võõrsõnast kahesilbilise nii, et loobus keskmisest silbist – *banaanid* > *panni*. Seega võib väita, et laps jätab rõhutu silbi välja nii võõrsõnadest (*reklaami* > *kaammi*) kui ka omasõnadest (*rebane* > *repa*, *masinat* > *masi*, *porgandid* > *pooga*).

Üldlevinud seisukoha järgi omandavad väikelapsed avatud muuttüüpi kuuluvate sõnade vormimoodustuse varem kui suletud tüüpi kuuluvate sõnade oma³. Eesti keelt omandava lapse keelekasutusse tekivad esmalt avatud muuttüüpi kuuluvad nimisõnad ja üksikud suletud muuttüüpi kuuluvad tegusõnad. Aktiivse vormimoodustuse arengu alguses, kui lapse keelekasutuses on ühest sõnast juba rohkem kui kaks vormi, võib selgesti märgata avatud muuttüübi eelistamist. Eesti laste varases kõnes leidunud esimesed nimisõnade muutevormid olid moodustatud ainult ühte kindlasse muuttüüpi, nimelt ühesilbilise nõrgeneva tüvega astmevahelduslike nn *sepp*-tüüpi kuuluvatest sõnadest nagu *poeg*, *lill*, *klots*. Järgmine oluline muuttüüp on eesti lapse jaoks samuti avatud tüüp, kuhu kuuluvad kahesilbilised astmevahelduseta sõnad (tüüpsõna *auto*). Selle tüübi järgi muutuvad lapse jaoks igapäevased deminutiivtuletised *kiisu*, *kutsu* ja sagedased hoidjakeelsed sõnad *emme*, *issi*.

Muuttübieelistuste kohta võib kokkuvõtvalt väita, et alguses paistab lapsel olevatki justkui kaks nimisõnade muutmistüüpi: üks ühesilbiliste astmevahelduslike ja teine kaheasilbiliste astmevahelduseta sõnade tarbeks. Ainult morfoloogilise eelistusega ei paista aga siinkohal tegemist olevat: nimelt tuleb nendesse muuttüüpidesse kuuluvate sõnade puhul kindlasti arvestada ka seda, et kaks eelmainitud muuttüüpi on lapsele suunatud kõnes kõige sagedasemad. Näiteks kuulub kaheaastasele lapsele suunatud kõnes umbes 30% kõikidest nimisõnadest esimesse (ühesilbilised astmevahelduslikud) ja 21% teise (kaheasilbilised astmevahelduseta) muuttüüpi.

Lapse vormimoodustuse omandamist abistavad ja pigem segadusse ajavad tegurid

Deminutiivtuletust peetakse reduplikatsiooni kõrval teiseks oluliseks grammatika harjutamise vahendiks, kuid sel pole keele varasel omandamisperioodil tuletusele omast sõnavara rikastamise ülesannet⁴. Deminutiivide moodustamine *u*-sufiksi abil hõlbustab hoopis vormimoodustuse omandamist. Nimelt nihutab deminutiivtuletus muidu astmevahelduslikud sõnad teise, astmevahelduseta muuttüüpi. Kuigi on leitud, et enamasti liiguvad sellise tuletuse puhul suletud muuttüüpi kuuluvad sõnad avatud muuttüüpi, võib eesti andmete põhjal öelda, et muuttüübinihe võib toimuda ka kahe avatud tüübi vahel. Oluline omandamist hõlbustav tegur tundub siinkohal olevat vormihomonüümia: tuletatud sõnad nihkuvad muuttüüpi, kus nimetava ja omastava vorm on samakujulised. Lapse varase vormimoodustuse omandamise alguses ongi esimeste vormikontrastide hulgas ülekaalus homonüümse nimetava ja omastavaga sõnad. Sellist vormihomonüümia pakutavat säästu on täheldatud ka teiste keelte omandamisel. Muu hulgas on väidetud, et ühekujulised vormid hõlbustavad just arvuka muuteparadigmadega keelte vormimoodustuse omandamist⁵. Samas pöörduv selline sääst vormimoodustuse edasises arengus teguriks, mis last pigem segadusse ajab: ta hakkab pärast esimeste *t*-lõpuga osastava vormide omandamist ka *pesa*-tüüpi sõnu käänama hoopis teise tüübi järgi, kasutades osastava lõppu *-t*, nt **munat*. Nii väldib laps mitme samakujulise käändevormi teket.

Vormimoodustuse aktiivne omandamine algab siis, kui esimeste vormikontrastide kõrvale tekib veel teisi vorme ja lapse keelekasutusest võib juba leida päris paradigmade eelkäijad, miniparadigmad,

mille moodustavad vähemalt kolm ühe sõna muutevormi. Just sel perioodil, lapse teise eluaasta alguses, tekib vormimoodustusse kõige enam vigu. Vigaste vormide põhjal võib väita, et kõige enam tekitab lapsele raskusi teisevälteliste konsonandiga lõppevate sõnade vormimoodustus. Enamasti esineb reeglist kõrvalekaldeid *el-* ja *er-*lõpuliste sõnade käänamisel. Näiteks kahe aasta ja ühe kuu vanuse Andrease kõnes leidusid vormid **numbert*, **numberit* 'numbrit'; **kahvelga*, **kahveliga* 'kahvliga' ja **vahule* 'tahvli'; **kolstest* 'korstnast'. Kõikides näidetes on oluline ka fonoloogiline keerukus: laps vältis selliste vormidega raskesti hääldatavaid kaashäälikuühendeid. Sama tüüpi vormimoodustust kohtab ka teiste konsonandiga lõppevate sõnade puhul, näiteks 2;4–2;5 aasta vanusel lapsel oli raskusi *s-*lõpuliste sõnade *kärbes* ja *võõras* vormimoodustusega: **kärbesse* 'kärbse', **võõraseid* 'võõraid', *kapsat* 'kapsast'.

Et lõpuvaheldus ei ole eesti keeles nii süsteemne kui astmevaheldus, ja raskesti ennustatavaid lõpuvaheldusi on palju, tekitab selliste sõnade vormimoodustus lastele kõige enam raskusi: vormide moodustamisel ei pea laps häälikuid-morfeeme mitte ainult lisama, vaid ka lõpuhäälikute järjekorda vahetama. See tehnika paistab olevat kõige raskemini omandatav. Lõpuhäälikute lisamise kui kergema moodustustehnika eelistamine ilmneb, kui jälgida mõne muutesufiksi üldistamist. Laps teeb selge, morfoloogiliselt läbipaistva tunnusega vorme ka sõnadest, kus see ei ole normikohane. Näiteks käänab 2;1–2;4 aasta vanune Andreas astmevahelduslikku sõna *kauss* osastavas lõpuga *-t* ja saab vormi **kausi-t*. Läbipaistva lõpu üleüldistamist esineb ka sisseütleva käände vormides – **tühja-sse*. Kõikidel juhtudel üldistub läbipaistev lõpp.

Eelkirjeldatu põhjal võib tuua paralleele deminutiivtuletiste kasutamisele. Hoidjakeelsed deminutiivid *kiisu*, *kutsu*, mille kirjakeelsed *koer*, *kass* on ainsuse osastavas lõputa, saavad lapse muuttüübi nihke ehk deminutiivtuletuse kaudu partitiivis läbipaistva lõpu *-t*. Seega on morfoloogilisel läbipaistvusel eesti muutemorfoloogia omandamisel oma roll – kuigi üleüldistusi oli lapse keeles vähe, näitasid need selgelt alati läbipaistva tunnuse eelistamist.

Keerukamaid muutevorme aitavad omandada ka leksikaalsed mallid ehk valmis konstruktsioonid-väljendid, mille põhiosa jääb samaks ja laps vahetab ainult sihitiseks olevaid sõnu. Selliseid malle kasutavad lapsed nii tüvemitmuse kui ka sihitise vormi omandamisel. Näiteks esinesid esimesed tüvemitmuslikud osastava käände vormid

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

laste kõnes esialgu ainult koos hulgasõnaga *palju* (*palju kotse* 'klotse', *palju loomi*). Selline mall näib keeruka tüvemitmuse omandamist hõlbustavat, sest kindlas leksikaalses ümbruses esinevad vormid on eranditult veatud. Eesti sihitise käändevahelduses on lastel kõige raskem valida täissihitise õige kääne. Ilmselgelt on lapsel valiku tegemine kergem mallis, kus tegusõna *andma* käskiva kõneviisi vormile lisandub piiritlev määrsõna *siia*: *anna siia raamat*, *anna siia kruvikeela* 'kruvikeeraja', *anna siia lamp*.

Eesti keele omandamine võrdluses teiste keelte omandamisega

On väidetud⁶, et lapsed, omandades tüpoloogiliselt erinevaid keeli, pööravad rohkem tähelepanu nendele keele iseärasustele, mis kannavad kõige olulisemat ja esilduvamat informatsiooni. Näiteks omandavad hollandi lapsed morfoloogiliselt vaest keelt ning keskenduvad seetõttu enam sõnajärjele ja sõnade leksikaalsele sisule, kusjuures heebrea keelt kui rikka morfoloogiaga keelt omandavad lapsed pööravad enam tähelepanu sõna sisemisele struktuurile. Keele vormimoodustussüsteemi eripäraste joonte varane omandamine viitab sellele, et lapse esialgne varane grammatika ei ole universaalne, vaid pigem

omandatava keele esilduvate tunnustega. Rikka morfoloogiaga keel stimuleerib last⁷ muutemorfoloogiat juba varakult omandama. Sama kehtib ka eesti keele kohta. Eesti keele vormimoodustuse areng algab lastel juba pooleteiseaastaselt ning kolmanda eluaasta alguses on kõik peamised lapsele suunatud kõnes esinevad kategooriad omandatud. Indoeuroopa keelte morfoloogia omandamisega võrreldes toimub see tunduvalt varem.

Keele morfoloogilise süsteemi rikkust hinnatakse sisendkeele paradigmatade keskmise suuruse põhjal. Vastav näitaja saadakse analüüsitavas keeleaines esinevate sõnavormide jagamisel samas aineses esinenud sõnade arvuga. Nii on leitud, et aglutineerivate keelte keskmine paradigma suurus kasvab flekteerivate keelte keskmise paradigmataga võrreldes kiiremini.

Eesti kui rikka muutemorfoloogiaga keele omandamist ei paista vormide rohkus raskendavat. Oluline on see, et laps ei omanda kogu vormirohkust korraga: ta alustab tuumikust ning omandab esmajärjekorras kõige sagedasemad ja olulisemad vormid. Samuti ei omandata kõiki muutemalle ühekorraga. Muutemalli eelistused paistavad silma eelkõige nimisõna vormimoodustuse omandamisel: esialgu areneb vormimoodustus ainult kindlates ja lapsele suunatud kõnes väga sagedastes muuttüüpides.

Läänemeresoome keeltele omane astmevaheldus võiks esmapilgul eesti keele vormimoodustuse omandamist raskendada, kuna lapsel tuleb muutevormi moodustamisel lisaks tunnuste-lõppude kasutamisele teha ka nõ lisatööd ja valida iga vormi jaoks õiges astmes tüvi. Tegelikult selgub aga, et produktiivsed vältevaheldusmallid (nõrgeneva tüvega ühesilbiliste käändsõnade vormimoodustus) omandatakse eesti keeles väga vara: esimesed II ja III välte vastandused (*vanni* II v : *vanni* III v) esinevad laste kõnes juba eelmorfoloogilisel perioodil, mil käändelõpud ja teised muudetunnused ei ole veel omandatud. Ka üksikud esinevad vead ei puuduta tavaliselt vältevaheldust, vaid ainult laadivahelduslike sõnade vormimoodustust. Vältevahelduse varast omandamist toetab peale sisendkeelse sageduse (nõrgeneva tüvega astmevahelduslikud sõnad on lapsele suunatud kõnes väga sagedased) ka häälikupikkuse vastandus grammatiliste tähenduste eristamisel – mida suurem vastandus mingis keeles on, seda varem häälikupikkused omandatakse. Eesti keeles eristab nõrgas või tugevas astmes sõnavorm lapse jaoks tähtsaid grammatilisi tähendusi, näiteks valdajat ja objekti: nt *kassi* (kelle?) ja *kassi* (keda?) või objekti ja sihtkohta, nt *kasti* (mille?) ja *kasti* (kuhu?).

Just sellised semantilised rollid on lapse varakult omandatud käände-
vormide puhul olulised.

Ühist ja erinevat eesti keele omandamise käigus

Üldjoontes toimub vormimoodustuse omandamine seni vaadeldud eesti lastel sarnase skeemi järgi. Suhtluseesmärki silmas pidades on olemas kindlad vormid, mis on lapse jaoks tähtsamad kui teised. Näiteks on lapse jaoks olulisem väljendada oleviku eitust ja mitte niivõrd mineviku eitust – annab ju oleviku eitus võimaluse keelduda mingist ebasoovitavast tegevusest või protesteerida millegi ebaseeldiva vastu. Mineviku eitus on kasutusel rohkem jutustavas situatsioonis ning selle vormi järele ei ole lapsel esialgu vajadust. Pigem on minevikusituatsioonist rääkides lapse jaoks olulisem see, kes mida tegi kui see, kes mida ei teinud. Oleviku eitav vorm on eesti laste päris esimeste tervikuna omandatud verbivormide hulgas, näiteks ühe lapse, Andrease kõnes esinevad esimesed oleviku eitavad vormid *ei taha*, *ei tule* juba pärast pooleteistaastaseks saamist, kuid esimesed mineviku eitavad vormid (*tegelt ka ei olnud*, *ma ei saanudki*) alles vanuses 2;3.

Teine laste jaoks oluline vorm on käskiv kõneviis, mis annab lapsele võimaluse midagi soovida ning sündmusi-tegevusi ise juhtida. Eesti lapsed omandavad käskiva kõneviisi vormid eitavatega ühel ajal, juba eelmorfoloogilisel perioodil. Käskiva kõneviisi markeerimata vorm on polüfunktsionaalne juba sel perioodil, mil pöördelõpud veel omandatud ei olegi.

Erinevate käändevormidega väljendatud kohasuhted võivad samuti olla laste jaoks ühte viisi olulised, kuid samas ei pruugi need olla sama olulised ja esilduvad täiskasvanu jaoks. Näiteks on suunda näitavad kohakäändevormid nagu sisse- ja alaleütlev lapse jaoks olulisemad ja esildavamad kui lähtekohta näitavad vormid: enamasti on lapse jaoks olulisem see, et objekt/isik läheb kuhugi kui see, et ta tuleb kuskilt (välja). Vastavalt omandatakse nii kohakäändelõpud kui ka kohamäärsonad: varem sisseütlev ja alaleütlev, hiljem seest- ja alaltütlev.

Erinevas igapäevases keelekeskkonnas kasvavad lapsed võivad ühe ja sama keele vormimoodustuse omandada aga ka mõnevõrra erinevalt. Samas võib juhtuda, et sarnases keelekeskkonnas kasvavate laste vormimoodustuse omandamises on teatavaid erinevusi. Igapäevase kõnesituatsiooni mõju üksikutel lastel ja kolmikutel avaldub erinevustena just tegusõna pöördelõppude omandamisel. Nagu teistelgi eesti lastel, algab

ka kolmikutel tegusõna vormimoodustuse areng tunnusetä verbitüvede kasutamisest, erinevus üksikutest lastest ilmneb aga kolmanda pöörde vormi kasutamises iseenda tegevuse kirjeldamisel. Kui üksikute laste puhul on tavaline, et laps kirjeldab enda tegevust, kasutades selleks oma nime ja kolmanda pöörde vormi, nt *Antsu läheb*, siis kolmikute kõnes esineb pigem mitmuse esimese pöörde vorme (*teeme, lähme*). Seega võib oletada, et kolmikute deiktüüses nullpunktis ei pruugi olla mitte *mina*, vaid pigem *meie*.

Samamoodi mõjutab tavapärasest erinev igapäevane keelekeskkond ruumisuhete väljendamiseks kasutatavate grammatikavahendite omandamist. Tavaliselt alustavad eesti keelt omandavad lapsed kohasõnadest *sia*, *siin* ja *siit* ning mõnevõrra hiljem hakatakse kasutama sõnu *sinna*, *seal* ja *sealt*. Kohasõnad ja kohakäändelõpud ilmuvad laste keelekasutusse üldiselt ühes vanuses. Huvitav erinevus ilmneb aga kolmikutena sündinud lastel: nimelt omandavad nemad küll varem kohasõnad *sia*, *siin*, *siit*, kuid erinevalt üksikutest lastest ilmuvad nende keelekasutusse kohakäändelõpud hiljem. Kohamäärsõnade varast omandamist ei saa põhjendada sisendkeele sagedusel põhineva eelistusega, sest kolmikutele suunatud keelekasutuses on kohamäärsõnu ja kohakäändelõppe enam-vähem võrdselt. Pigem mõjutab kohamäärsõnade varast omandamist ja sagedast kasutamist kolmikute igapäevane deiktüüline ruum: viibides kõik kolmekesi rohkem aega ühes ja samas ruumis, saab kohamäärsõnade abil viidata ainult sellele, mis on teada kõigile antud keelekollektiivi liikmeile ehk kõigile kolmele lapsele. Oma osa on kohamäärsõnade kasutusega kaasneval nõ säästul: kohamäärsõnu kasutades ei pea iga kord tegelema vormimoodustusega, st et üht kindlat valmis vormi kasutada on lihtsam kui iga kord erineva sõna õigele tüvevariandile kohakäändelõppe lisada.

Nagu eespool mainitud, võib vormimoodustuse omandamises leiduda erinevusi ka ühes ja samas keelekeskkonnas kasvavate laste ehk ühe pere kolmikute hulgas. Näiteks võib eesti materjalist leida näiteid selle kohta, kuidas üks kolmikutest omandab varem tegusõna vormistiku ning teised kaks last keskenduvad enam nimisõnade vormimoodustusele. Erineva omandamisskeemi järgimise põhjuseks võib olla lapse erinev temperament ja suhtlusstrateegia, orienteeritus kas enam tegevusele või enam objektidele ja nende kirjeldamisele. Üksikuid põnevaid erisusi, mis võivad olla tingitud laste iseloomuomadustest, võib kolmikutena sündinud laste puhul leida aga veelgi. Näiteks võib ühe lapse keelematerjalist leida partiklit *ka* tunduvalt sagedamini kui

teistel. Dialoogidesse süvenedes ilmnebki, et üks laps kolmest kasutas vastussõnana mitte *ja*-d ega *jah-i*, vaid pigem sõna *ka*. Et tema puhul oli tegemist kolmest lapsest kõige aeglasemaga, kujuneski välja nii, et näiteks ema küsimusele *Kes tahab mahla?* vastasid kaks kiiremat kas *jah* või *mina tahan* ja kõige aeglasem laps lihtsalt *ka*.

Kokkuvõtteks

Eesti laps seisab keele vormimoodustust omandama hakates silmitsi rikka, keeruka ja eranditerohke süsteemiga. Et vormimoodustusel on eesti keelesüsteemis äärmiselt oluline roll, hakkab laps sellele ka väga varakult tähelepanu pöörama. Esimesed muutetunnused ja vältekondradid esinevad juba pooleteiseaastase lapse kõnes. Kolmeaastaselt on eesti laste vormimoodustussüsteemis olemas kõik need kategooriad ja vormid, mis esinevad lapsele suunatud kõnes, ebakindlust esineb vaid objekti käändevalikus ja tüvevahelduslike vormide moodustamises.

Kuigi päris tähtsusetuks ei saa vormimoodustuse omandamisel pidada ka isiksuseomadusi ja üldist suhtlusstiili, võib siiski väita, et eesti keele vormimoodustuse areng põhineb kõige enam sisendkeele sagedustel: lapsele suunatud kõnes kõige sagedasemad vormid, muuttüübid ja kategooriad omandatakse varem kui teised. Samas võib neis valdkondades, kus sisendkeele mõju otseselt ei ilmne, näha pragmaatiliste tegurite mõju. On kategooriaid, tunnuseid ja lekseeme, millel on lapse jaoks teistsugune, tavaliselt suurem tähtsus kui täiskasvanu jaoks, mida laps vajab enam kui täiskasvanu. Vormimoodustuse arengut mõjutab ka lapse igapäevane keelekeskkond, millest tingituna võib mõni tunnus ilmuda üksiku lapse keelekasutusse teisel ajal kui näiteks kolmikutel.

¹ Vt M. Voeikova, Extragrammatical operations in the speech of a Russian child. – W. U. Dressler (ed.). Studies in Pre- and Protomorphology. Vienna: Austrian Academy of Sciences, 1997, lk 40–42.

² Vt nt U. W. Dressler, Morphological typology and first language acquisition: some mutual challenges. – G. Booij, E. Guevara, A. Ralli, S. SgROI, S. Scalise (eds.). Morphology and Linguistic Typology. On-line Proceedings of the Fourth Mediterranean Morphology Meeting, Catania, September 20-23, 2003, lk 8–20. <http://mmm.lingue.unibo.it/proc-mmm4.php> (31.10.2007); U. W. Dressler, U. Stephany, A. Aksu-Koç, S. Gillis, Discussion and conclusion. – S. Laaha, S. Gillis (eds.). Typological Perspectives on the Acquisition of Noun and Verb Morphology. Antwerp Papers in Linguistics, 112. Antwerp:

- University of Antwerp, 2007, 67–73; S. Laaha, S. Gillis (eds.), *Typological Perspectives on the Acquisition of Noun and Verb Morphology*. – Antwerp Papers in Linguistics, 112. Antwerp: University of Antwerp.
- ³ Vt nt U. W. Dressler, Morphological typology and first language acquisition: some mutual challenges. – G. Booij, E. Guevara, A. Ralli, S. Sgroi, S. Scalise (eds.), *Morphology and Linguistic Typology*. On-line Proceedings of the Fourth Mediterranean Morphology Meeting, Catania, September 20-23, 2003, lk 8–20. <http://mmm.lingue.unibo.it/proc-mmm4.php> (31.10.2007); U.W. Dressler, U. Stephany, A. Aksu-Koç, S. Gillis, Discussion and conclusion. – S. Laaha, S. Gillis (eds.), *Typological Perspectives on the Acquisition of Noun and Verb Morphology*. Antwerp Papers in Linguistics, 112. Antwerp: University of Antwerp, 2007, lk 67–73; Laaha, Sabine, Gillis, Steven (eds.), *Typological Perspectives on the Acquisition of Noun and Verb Morphology*. – Antwerp Papers in Linguistics, 112. Antwerp: University of Antwerp.
- ⁴ Vt W. U. Dressler, Evidence of the first stages of morphology acquisition for linguistic theory: extragrammatic morphology and diminutives. – *Acta Linguistica Hafniensia*, 27, 1, 1994, lk 91–108.
- ⁵ Vt M. Kilani-Schoch, W.U. Dressler, Are fillers as precursors of morphemes relevant for morphological theory? – W. U. Dressler, O. E. Pfeiffer, M. A. Pöchtrager, J. R. Rennison (eds.), *Morphological Analysis in Comparison*. Current Issues in Linguistic Theory, 201. Amsterdam: John Benjamins, 2000, lk 89–111.
- ⁶ Vt S. Gillis, D. Ravid, Language acquisition. – J. Verschueren, J.-O. Östman, J. Blommaert, C. E. Bulcaen (eds.), *Handbook of pragmatics*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 2003, lk 50.
- ⁷ Vt S. Laaha, S. Gillis (eds.), *Typological Perspectives on the Acquisition of Noun and Verb Morphology*. – Antwerp Papers in Linguistics, 112. Antwerp: University of Antwerp, 2007.

Täistähenduslikust kasutusest modaalpartiklilise poole ehk *täiega* ja *iganes* kujunemislugu

Annika Valdmets

Tartu ülikooli magistrant

Artikkel võtab vaatluse alla praegusel ajal palju kasutatavad argikeelest kirjakeelde jõudnud modaalpartiklid *täiega* ja *iganes* ja selle, mis funktsioonis on neid eesti kirjakeeles alates 1890. aastatest eri kümnenditel kasutatud. Modaalpartikkel on termin, mille all Eesti keeleteaduslikus terminoloogias mõeldakse lause üldlaiendeid, mis piiritlevad lause tähendust, andes hinnanguid või kujundades tähenduseseid tekstiosade vahel¹. Modaalpartiklid on modaaladverbidest kõige abstraktsemad ja nende kasutamisega ei kaasne tavaliselt lause põhistruktuuri muutust². Analüüsitav materjal pärineb Tartu ülikooli eesti kirjakeele korpuse ilu- (ILU) ja ajakirjandustekstidest (AJA)³ ning Koolide Foorumist (KF)⁴.

Materjali on esitatud neljast aspektist lähtudes. Esiteks on välja toodud sõna tähendus. Siin on vajaduse korral abivahendina kasutatud „Eesti õigekeelsussõnaraamatut ÕS 2006”⁵, eesti keele instituudi „Sünonüümisõnastikku”⁶, „Antonüümisõnastikku”⁷ ja „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatut”⁸. Teiseks on vaadeldud sõna esinemissagedust kirjakeele korpuses ning foorumis, kolmandaks määratud märksõnade sõnaliigiline kuuluvus ning neljandaks analüüsitud modaalpartikleid üldlaienditena. Lisaks eeltoodule olen erinevate sõnade analüüsi juures teinud tähelepanekuid partikli funktsiooni kohta. Näitelausestes on kirjakeele korpuse puhul välja toodud korpuse viide, foorumimaterjali esitades on sulgudes postituse kirjutaja kasutajatunnus, postituse aeg ja üldine teema. Kõik laused on esitatud nende kirjakuju muutmata.

Täiega

Täiega (tabel 1) on modaalpartikkel, mida sõnaraamatutes omaette märksõnana ei esine. Tänapäeval on tegemist peamiselt rõhutava üksusega, mille sünonüümideks on *väga, palju, eriti, kõvasti*. Partikkel on kujunenud nimisõnast *täis*, mille kaasäitleva käände vorm on omandanud uue tähenduse. *Täiega* täistähenduslik vorm kuulub sõnaliigiliselt substantiivide hulka. Tavaliselt ilmneb selline tähendus siis, kui sõna *täiega* esineb koos mingi laiendiga (nt *kogu, kõige, terve täiega*). Nimisõnalise *täiega* sünonüümideks on *täielikult, üleni, tervenisti, täiel määral, täiesti, täies ulatuses*.

Täiega on sõna, mis esineb 1890.–1990. aastatel kirjakeele korpuses vaid substantiivina. Seda leidub peamiselt iluskirjandustekstides, ajakirjandusest leidsin vaid kaks näitelauset. Substantiivi *täiega* esineb kõigil kümnenditel, vahele jäävad vaid 1900. aastate kirjakeele tekstid. Kõikidel kümnenditel kokku leidis *täiega* 26 korpuse ja 50 foorumi näitelauses (kusjuures nii *täiega* kui ka *iganes* puhul kajastub foorumi esmaesinemiste arv, mitte algele postitusele viitavate kordavate kommentaaride andmed). Kõiki analüüsitavaid lauseid (nii korpuses kui ka foorumis) arvesse võttes oli sõna *täiega* 64,5% esinemisjuhtudest modaalne.

Tabel 1. *Täiega esinemissagedus ja sõnaliigiline kuuluvus lausetes*

		Modaalpartikkel			Substantiiv			Kokku
		Lauseid		%	Lauseid		%	
1890. a-d	ILU	–	–	0%	2	3	100%	3
	AJA	–			1			
1900. a-d	ILU	–	–	–	–	–	–	–
	AJA	–			–			
1910. a-d	ILU	–	–	0%	4	4	100%	4
	AJA	–			–			
1930. a-d	ILU	–	–	0%	2	2	100%	2
	AJA	–			–			
1950. a-d	ILU	–	–	0%	1	1	100%	1
	AJA	–			–			
1960. a-d	ILU	–	–	0%	5	5	100%	5
	AJA	–			–			

1970. a-d	ILU	–	–	0%	2	2	100%	2
	AJA	–			–			
1980. a-d	ILU	–	–	0%	4	4	100%	4
	AJA	–			–			
1990. a-d	ILU	–	–	0%	4	5	100%	5
	AJA	–			1			
2000. a-d	KF	49		98%	1		2%	50
Kokku		49			27			76

Kuna *täiega* esineb korpuses vaid substantiivina, ei ole siinkohal vaja eraldi arvandmeid välja tuua. *Täiega* on sõna, mis võib olla nii eraldi seisev üksus (1) kui ka liitsõna osa (2). Eelmise sõnaga kokkukirjutatult pruugitakse seda substantiivi näiteks niisugustes ühendites nagu *tahvlitäiega*, *seljatäiega*, *toobitäiega*, aga eriti rohkesti kasutatakse liitsõna *südametäiega*.

- (1) Peale kiwißt wiinaköögi põleßiwad kõik mõißahooned terve *täiega* maha (ILU1910\ilu0087).
- (2) Arvate, et sülitasin *südametäiega* otse põrandale ja viskasin ENE nurka (AJA1990\ee1430)?

Koolide Foorumis esineb *täiega* peaaegu sajaprotsendiliselt modaalpartiklina (3). Vaid ühes lauses on sõna kasutusel substantiivina (4).

- (3) Üldiselt paar aastat tagasi ikka olid kõik rokokilikud bändid minu poolt *täiega* maha laidetud (kaTri: 14. juuni 2005, Linkin Park).
- (4) ooperifantoom kogu *täiega* (hannahelena: 22. september 2006, Sinu lemmik muusikapala).

Täiega kui üldlaiend võib esineda nii fraasi- (5) kui ka lauselaiendina (6).

- (5) Pool tundi varem on ilgelt lahe, kui kell heliseb, *täiega* hea on mõelda, et saab nii kaua magada veel (laura: 28. august 2006, Varahommikud).
- (6) NOh...mõlisege minuga...andke *täiega* minna (Ohhoo: 5. jaanuar 2006, Miks kustub foorumite aktiivsus?).

Koolide Foorumi materjali põhjal ilmneb, et sealsete kasutajate kõnepruugis on *täiega* sõna, mis esineb tihti koos teatud verbidega, nt

peksma, rokkima, ruulima, õunima, sakkima (7), ja ka kindlate adjektiividega, nt *äge, nõme, hea* (8), mis on iseloomulikud just kõnekeelele. Verb *õunima* on otse üle võetud ingliskeelsest verbist *to own* 'omama' ja seda kasutatakse tähenduses 'üle olema, parem olema'. Verb *sakkima* on foorumi materjali põhjal otsustades üle võetud ingliskeelsest verbist *to suck* 'imema', verbi kasutatakse halvakspanu väljendamiseks, ütlemaks, et miski on igav, ebameeldiv. *Sakkima* ei tähenda foorumikasutajate kõnepruugis *raputama, tuuseldama, pragama*, nagu on sõna tähenduseks määratud õigekeelsussõnaraamatus. Samuti on märkimisväärne foorumis esinev uudne sõnakuju *postima*, mis on tõenäoliselt seotud ingliskeelse verbiga *to post* 'üles paigutama', 'üles kleepima', 'avalikult teatama', aga ka 'postitama' (9). Näiteks:

- (7) aga kõigist neist ebameeldivatest asjaoludest hoolimata rokkis Neljapäev *täiega* nagu alati (krabisalat: 30. september 2005, 29.09.2005 klubis „Võit”).
- (8) *täiega* äge! (Wisur: 7. august 2005, Sky+ suvelõpetamine või mis iganes.).
- (9) Tema jaoks postime *täiega* (Karin: 30. august 2005, eesmise kasutaja sõimamine).

Täiega on tänapäeval kasutusel valdavalt kui rõhutatav moesõna, kuid siiski pole keelekasutusest päris kadunud ka substantiivne tarvitamine. Kõiki tulemusi arvesse võttes moodustab *täiega* substantiivne kasutus umbes kolmandiku ja mittetäistähenduslik kasutus kaks kolmandikku (64,5%).

Iganes

Iganes (tabel 2) modaalpartiklina on rõhutatav sõna, mille võimalikuks sünonüümiks on *vähegi, üldse, aga*, kuid millele on tihti raske vastet leida, sest sõna näitab kõneleja suhtumist öeldusse ega kannaks leksikaalset sisu. Sõna *iganes* kasutuse suurenemise viimastel aastatel on tinginud otsetõlge ingliskeelsest fraasist (*or what ever* '(või) mis iganes', *where ever* 'kus iganes' jne. Eri liiki adverbina on selle sõna vasteteks (*mitte*) *kunagi, iial(gi), eales, mingil juhul, tahes, kõikjal (igal pool, kus iganes, igas kohas, igas paigas, igal sammul)*.

Erinevalt sõnast *täiega* on *iganes* modaalpartiklina kasutusel juba 1890. aastatel ning nii täistähenduslikku kui ka mittetäistähenduslikku pruuki võib leida pea iga aastakümne materjalidest. Kokku on 1890.–

1990. aastate korpusest võimalik leida 69 lauset, mis sisaldavad sõna *iganes*. Kui lisada Koolide Foorumi näited, siis on kõikide lausete kogusumma 141. Analüüsitud lausetest on *iganes* 81,6% ulatuses tarvitusel modaalsena, 18,4% juhtudest on sõna interpreteeritav adverbiks.

Tabel 2. Iganessinimissagedus ja sõnaliigiline kuuluvus lausetes

		Modaalpartikkel			Adverb			Kokku
		Lauseid		%	Lauseid		%	
1890. a-d	ILU	4	6	42,9%	7	8	57,1%	14
	AJA	2			1			
1900. a-d	ILU	2	5	71,4%	1	2	28,6%	7
	AJA	3			1			
1910. a-d	ILU	8	10	83,3%	1	2	16,7%	12
	AJA	2			1			
1930. a-d	ILU	1	3	100%	–	–	0%	3
	AJA	2			–			
1950. a-d	ILU	–	–	0%	1	1	100%	1
	AJA	–			–			
1960. a-d	ILU	3	4	80%	1	1	20%	5
	AJA	1			–			
1970. a-d	ILU	–	–	0%	2	2	100%	2
	AJA	–			–			
1980. a-d	ILU	–	–	0%	5	5	100%	5
	AJA	–			–			
1990. a-d	ILU	9	15	75%	2	5	25%	20
	AJA	6			3			
2000. a-d	KF	72		100%	–		0%	50
Kokku		115			26			141

Vaid 1890. aastatel esineb *iganes* enamasti adverbina (11 lausest 7 korral). Ilukirjanduskorpuses esindab küll kolmandik lausetest modaalsel kasutust (1), kuid siiski leidub adverbilise tarvituse näiteid rohkem (2). Sama kümnendi ajakirjanduskorpuses esineb *iganes* pigem modaalsel kasutuses.

- (1) Teie peate selle pärast kõik tegema, mis *iganes* võimalik on, et ta testamendi Teie kasuks ära teeks (ILU1890\pro0026).

- (2) Jaagu raha ootas ta tagasi saawat, et seda talle kätte anda ja öelda: „Sa oled nii hää mees – ära pane mulle siis ka pahaks, et ma sind peiuks ja meheks ei taha wõtta, *iganes* ei ole tahtnud... (ILU1890\pro0085).

1900. aastatel leidub *iganes* samuti nii ilu- kui ajakirjandustekstides. Sellel kümnendil domineerib modaalne (3) sõnakasutus adverbilise (4) üle. Sama tendents valitseb ka 1910. aastatel.

- (3) Paar meest kandsivad toobiga õlut töö rahva järele ja vana Aadam valas igale ühele viina klaasi, kes aga *iganes* soovis (ILU1900\ilu0124).
- (4) Nüüd olen ma kõik ära rääkinud, mis ma *iganes* teadsin ja palun armu (ILU1900\ilu0116).

Ilukirjanduses leidub 1930. aastaist vaid üks sõna *iganes* sisaldav näitelause ja seal esineb see modaalpartiklina (5). Ka ajakirjanduses on sõna kasutusel vaid modaalpartiklina (6). 1950. aastatel esineb samuti vaid üks näitelause ilukirjanduslikus tekstis ja seal võib sõna *iganes* lugeda adverbiks (7).

- (5) Kummi ja kummi, kuhu sa *iganes* juhtud vaatama (ILU1930\ram0078).
- (6) Warane wene aeg ei toonud talurahwa ellu mingisugust paremust, sest 1. märtsil 1712. a. kinnitas wene keiser Peeter I mõisnikele kõik nende õigused ja eesõigused, mis neil *iganes* olnud eelmiste walitsuste ajal (AJA1930\paewa08).
- (7) Kõik, millele ta *iganes* mõtles, andis end kohe Leoga siduda (ILU1950\ilu0009).

Ilukirjanduses on 1960. aastatel *iganes* peamiselt modaalne (8), kuid leidub ka näitelause adverbilise kasutuse kohta (9). Ajakirjanduses esineb *iganes* vaid ühes lauses ja seal on see modaalpartikkel (10).

- (8) Miljon pikka rongitait armastust ja tervisi – see pidi olema nii palju kui üldse olla saab, nii palju kui väike süda *iganes* soovida oskas (ILU1960\ilu0026).
- (9) Õnne retsepti, kus *iganes* otsid, koer, ebajumalaid endale potsid... (ILU1960\ilu0049).
- (10) Kes sa *iganes* oled, meie seltsimees, – kas sa sulatad metalli või kasvatad vilja, kummardud raamatu kohale või tõused sõduriund

katkestades alarmi peale –, pea meeles, et sa jätkad Lenini poolt alustatud üritust, sa jätkad revolutsiooni (AJA1960\ol0007).

1970. ja 1980. aastatel kasutatakse sõna *iganes* siiski vaid määrsõnana. Seda leidub küll ainult mõnes ilukirjandusteksti lauses, kuid kõigis seitsmes on sõna määratletav adverbiks (11).

- (11) Ja kui ta veel kuulis, et kõik keisrid, kes *iganes* olid alustanud Antiookiast sõjakäike pärslaste vastu, olid siin nii Aresele kui ka Aleksander Suurele ohvreid toonud, et nende soosingut võita, siis ei tahtnud ta oma eelkäijast muidugi maha jääda (ILU1980\stkt0089).

1990. aastatel on *iganes* ilu- ja ajakirjanduskorpuses peamiselt modaalpartikkel (12), kuid mõnes lauses pruugitakse seda ka adverbina (13).

- (12) Ja supp või pudru või püree, või kuidas see ka *iganes* kirjas seisis, oli täitsa kindlalt nõudepesuvesi (ILU1990\ilu0523).

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

- (13) Isa võib siit tööle, poodi, koju, kuhu *iganes* minna, ja samamoodi tagasi tulla (AJA1990\ol0365).

Koolide Foorumis on *iganes* kasutusel vaid modaalpartiklina (14). See tendents tuleneb ilmselt inglise keelest, kust populaarne sõna tõenäoliselt tõlkelaenuna pärineb.

- (14) Ja nii edasi kõik, mis teil eesti luule juures meeldib ja mis ei meeldi ja mis *iganes* pähe tuleb ja mis kohe kindlasti pähe ei tule (fatamorgaana: 4. november 2005, Eesti autorite luule).

Iganes võib lauses esineda nii fraasi- (15) kui lauselaiendina (16).

- (15) Autor on siin nii impressionistlik, et mis asja ta *iganes* kätte saab, selle võrdleb, pildistab, dekoreerib ära (AJA1930\kunst006).
 (16) Mida *iganes* sa minust mõtled (ILU1990\ilu0575).

Näitelausest ilmneb, et *iganes* esineb sageli koos pronoomeniga *mis* : *mille* : *mida* jne ning tihti kirjutatakse kaks sõna kokku. Selle eri vorme kasutatakse silmatorkavalt palju Koolide Foorumis ja pronoomeni kuju varieerumine näib olevat juhuslik.

- (17) *Misiganes*, antud juhul ajasid sina lihtsalt veidi rohkem jama kui mina (Fatamorgaana: 6. märts 2006, Chaplini keskus).
 (18) Seega õpetatakse ju tõesti päris paljut lihtsalt õpetamise või põhimõtte või *milleiganes*, mitte aga vajalikkuse pärast (Fatamorgaana: 13. jaanuar 2006, MIKS puuduvad õpilased koolist?).
 (19) *Midaiganes*, vabandused igaljuhul Mikk G. ees, kes ennast väga puudutatuna tunda võis ja kindlasti juba pisaratesse uppumas on (Fatamorgaana: 23. veebruar 2006, Eelneva postitaja iseloomustamine).

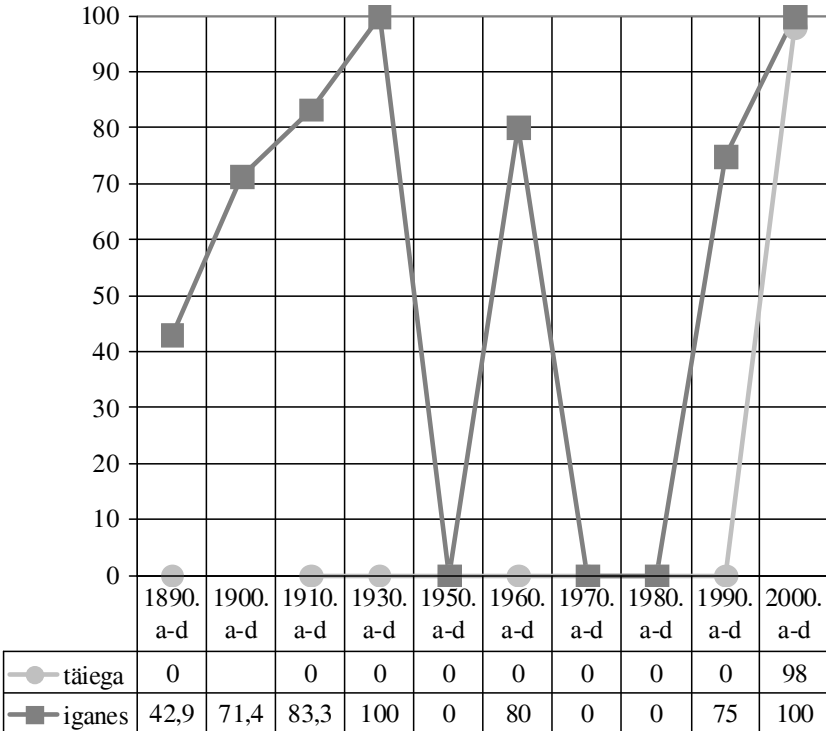
Seoses modaalpartikliga *iganes* on võimalik välja tuua ka liiasust (20).

- (20) Keegi äri, olgu see kaubamaja või mis *iganes tahes*, ei võta joodikuid teenistusesse (AJA1900\aja0110).

Materjalist lähtuvalt võib öelda, et *iganes* on suurel määral (81,6% ulatuses) kasutusel modaalpartiklina. Analüüsitud lausete põhjal ilmneb, et 21. sajandi hakul on modaalpartiklist *iganes* saanud moesõna, mis tõenäoliselt inglise keele toel paljude kõnepruuki jõudnud ja praeguseks on sõna kasutus adverbina hääbumas.

Kokkuvõte

Joonisel on graafiliselt välja toodud modaalkomplekside *täiega* ja *iganes* andmed protsentides, näitamaks mõlema sõna modaalse funktsiooni esinemist aastakümnete kaupa.

Joonis 1. Modaalkompleksi funktsiooni areng (protsentuaalselt, lahutades täistähendusliku esinemise protsendist; graafiline lisa tabelitele 1. ja 2.)

Täiega funktsiooni areng on märkimisväärne just seetõttu, et kuni XX sajandi lõpuni on see kasutusel vaid täistähendusliku sõnana. Uue aastatuhande alguses on toimunud aga pööre – substantiivne kasutusmall on kadumas ning *täiega* on peaaegu sajaprotsendiliselt tarvitusel modaalkompleksina. Erinevalt sõna *täiega* funktsiooni suurest muutusest uuel aastajasal on *iganes* kasutustava muutunud tihedamini. *Iganes* on 1890. aastatel modaalkompleksina kasutusel 42,9% ulatuses. See suhtarv suureneb nii 1900. kui 1910. aastatel, jõudes 1930ndatel saja prot-

sendini. Järsk langus toimub aga 1950. aastate materjali põhjal otsustades, kui *iganes* on vaid määrsõna funktsioonis. 1960. aastatel toimub modaalses sõnatarvituses tõus, kuid see taandub 1970. ja 1980. aastatel. Eelmise aastasaja lõpus on *iganes* kolmveerandis lausetest modaalsena tarvitusel. See kasvuprotsent suureneb 2000. aastatel sajani.

Sõnu *täiega* ja *iganes* kasutatakse praegusel ajal enamasti modaalpartiklitenä, mille leksikaalne sisu on taandunud ja mõjule on pääsenud rõhutav funktsioon. Sellega kaasnevalt on paljud neist muutumas sisutühjadeks sõnadeks. Modaalpartiklite esinemissagedus on 2000. aastatel eelnevatest kümnenditest suurem. Uue olukorra tekitab asjaolu, et tegemist on suures osas moesõnadega, mis praegusel ajal kergesti suulisest suhtlusest kirjalikku üle kanduvad.

¹ Eesti keele grammatika I. Morfologia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud **Mati Ereht** peatoimetajana, **Tiiu Ereht**, **Henn Saari** ja **Ülle Viks**. Tallinn: Eesti teaduste akadeemia eesti keele instituut, 1995, lk 39.

² Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Trükki toimetanud **Mati Ereht** peatoimetajana, **Tiiu Ereht**, **Henn Saari** ja **Ülle Viks**. Tallinn: Eesti teaduste akadeemia eesti keele instituut, 1993, lk 182.

³ Eesti kirjakeele korpus; <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>

⁴ Koolide Foorum; <http://www.koolidefoorum.com/>

⁵ Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim. **Tiiu Ereht**. Koost. **Tiiu Ereht**, **Tiina Leemets**, **Sirje Mäearu**, **Maire Raadik**. Tallinn: Eesti keele sihtasutus.

⁶ Sünonüümisõnastik; <http://www.eki.ee/dict/synonymid/>

⁷ Antonüümisõnastik; <http://www.eki.ee/dict/antonymid/>

⁸ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, I köide, 4. vihik. Tallinn: Keele ja kirjanduse instituut, 1991;

Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, VI köide, 3. vihik. Tallinn: Eesti keele instituut, 2003.

Kohanime muutumine kui nimekasutaja vajadus

Marit Alas

eesti keele instituudi assistent

Toponüüm koha identifitseerijana

Kohanime ülesanne on individualiseerida, eristada oma objekti kõigest teistest samaliigilistest kohtadest. Üldise arvamuse järgi on igal kohal olnud või on oma nimi. Koht on aga suhteline mõiste, olles korrelatsioonis maastikuga, aga ka sellega, milliseid kohti on inimestel vajadus eristada, individualiseerida. Seega on nimi vaid nendel kohtadel, mida inimestel on tarvis nimetada. Vajadus kohanime järele on sõltuvuses inimeste kommunikatsioonitarbega¹. Kui kasutajal on vajadus mingile kohale viidata ehk kohta teistest eristada, siis tekib vajadus ka kohanime järele. Kohanime püsijäämine sõltub omakorda nimekasutajast. Kui vajadus kohale viidata ei ole ühekordne, vaid jätkuv, saab nimi ka püsima jääda. Kohtade nihkumine tähtsuseskaalal madalamale viib mõne nime kadumisele ja uute kohtade esiletõusmine uute nimede tekkele. Ühiskondlikest oludest tulenevalt jäävad mõned kohad nimeamisvajadusest kõrvale või kerkivad esile uued. Koha liiki muudavad looduslikud olud: nii saab näiteks laiust madalik, heinamaast mets jne. Kui koha liik muutub, võib nimi jääda samaks, ent nimi peab suutma kohta endiselt identifitseerida. Kui aga kasutaja jaoks on eelmine nimi mingil põhjusel sobimatuks muutunud, asendatakse see uuega.

Kohanime muutuste all peetakse silmas kohanime tekkimist, kadumist, vahetumist, lisaks säilimist. Nime muutumisest saab rääkida vaid siis, kui uus nimi viitab geograafiliselt samale kohale². Kuigi kohad võivad nii mõõdult kui ka tüübilt muutuda, jäävad nad geograafiliselt samaks. Näiteks *Koigi sood** on aja jooksul kuivendatud ja ta on oma

---

* Artikli kohanimeainestik pärineb Põide vallast Saaremaal. 1787. aasta materjal on saadud ajalooarhiivi saksakeelsest kaardiatlasest (fond 2072, nimistu 3, säilik 462d), 1933. aasta nimed eesti keele instituudist Theodor Kaljo materjalikogust. Autori materjal on kogutud Põide vallas aastatel 2004–2007.

pindala kaotanud, siiski on nimi jäänud samaks. *Jausa põld* on säilitanud oma nime, kuigi põllust on vahepeal saanud karjakoppel. Kübassaare poolsaar oli veel XVIII sajandi kaardi järgi saar, mille nimi oli kaardile kantud kujul *Kibbasaar*. Nüüdseks on saanud sellest poolsaar ning nimele on liitunud determinant *poolsaar*. Nimi ise on aga jäänud samaks, samuti on kasutusel elliptiline *Kübassaare*.

Kui nimi muutub, on uus nimi endisest alati erinev. Vana nime leksikaalne tähendus peab uue leksikaalsest tähendusest erinema. Kui aga muutub vaid nime foneetiline struktuur, pole tegu kohanime muutumisega, sest nimi iseenesest jääb samaks. Näiteks 1787. aastast pärineval kaardil esineb *Kirge Nieth*, 1933. aasta kogus *Kerguniit* ning tänapäeval kirjakeelseks muutunud *Kirikuniit*. Keeleliste muutustele vaatamata on leksikaalne tähendus jäänud samaks ning nimi seega säilinud, mitte muutunud.

Uue kohanime teke

Tõuke uue nime tekkeks võib anda näiteks uus ja tähelepanuväärne sündmus; uus kasutaja, kes ei võta endisi nimesid üle; koha uus kasutusviis ehk muu taoline koha või kasutajaga seotu. Näiteks hävis tulekahjus mets ning kohta hakati kasutama karjamaana, mis sai nimeks *Põlend väli*. Või on soovitud kajastada kaldale uhutud uppunud hiidlase matmiskohta ning osa heinamaast sai nimeks *Iidlase aud*. *Saaritseri vabadikukohtade* asemele ehitati uus talu, mis asub küll endise *Saaritseri* popsitalu kohal, kuid uus omanik ei võtnud endisi nimesid kasutusse, vaid nimetas talu oma perekonnanime järgi *Tammiku* taluks. Kolhoosiaegse maade ümberkorraldusega tekkisid uued karjamaad, mida hakati ajastule omaselt eristama numbrite alusel: *Esimene koppel*, *Teine koppel* ja *Kolmas koppel*.

Suureks mõjutajaks nimede tekkele ongi pigem ühiskondlikud muutused, mitte niivõrd looduslikud varieerumised. Looduses toimuvad arengud üldjuhul aeglases tempos, see-eest inimeste endi esilekutsutud ümberkorraldused tekitavad uusi kohti ja omakorda uusi nimesid kiiremini. Kõige rohkem on lisandunud nimesid nõukogudeaegse maade ümberjaotamise käigus: see aeg on viimase kolme sajandi jooksul olnud murrangulisim ning tuntud kõige kiiremate kohanimemuudatustega. Väikeste talupõldude liitmisel suurteks kolhoosipõldudeks kadusid väikesed põllud koos oma nimedega. Uued suurpõllud said näiteks küla järgi nimeks *Nenu põllud*; põldu, mis asus

Tõnu talu taga, hakati kutsuma *Tõnutaguseks*. Ehitati uued kolhoosilaudad, nt *Kalmemäe laut*, *Kanissaare laut* ja *Seljamäe laut*; tekkisid uued kohad nagu *Side* (postkontor), *Eliladu* (õli- ehk kütuseladu) ning *Kontor* ~ *Kolhoosikontor*.

Kohanime säilimine

Kohanimi säilib vaid siis, kui seda on kasutajatel tarvis, kui on tarvis kohast rääkida. Nime jäädvustatakse nii kaua, kuni seda vajab ühiskond. Et nimi oleks püsiv, peab seda olema ka asustus. Mida rohkem inimesi nime kasutab, seda väiksema tõenäosusega see kaob, sest nimi elab vaid oma kasutajate kaudu. Väga püsivad on asustusunimed: näiteks talu nime teavad ka inimesed väljastpoolt talu ning see antakse edasi isegi siis, kui talu omanikud vahetuvad. Nii on viimasel kolmel sajandil püsinud muutumatuna näiteks talunimed *Opi*, *Jausa* ja *Kabuna*.

Peale traditsiooni on nime ellujäämiseks vaja pidevat referenti. Kui kohta enam alles ei ole, saab selle nime pidada kadunuks, kuigi inimesed võivad seda veel mäletada. Et nimi säiliks, peab kohal jätkuva traditsiooni kõrval olema ka mingi kindel mõjutaja ehk siis see, mille pärast on nimi kohale antud. Juhul kui kohal on selline suhe oma mõjutajaga, võib kohanimi säilida ka siis, kui antud kohast pidevalt ei räägita. Nime säilimiseks ei pea koht ise muutumatuks jääma³. Näiteks on paljudest laidudest saanud poolsaared, kuid neid nimetatakse siiski laidudeks – *Loomalaid* ja *Pikk laid*, samuti näitab külanimi *Kanissaare* asukoha algset saarelisust. Ka 1970. aastail kalakasvandusteks kinni ehitatud lahed *Arjulaht* ning *Käärme laht* on säilitanud oma endised nimed, sealhulgas determinandi *laht*. Käärnelahe paralleelnimed on *Kalakasvatus* ning *Undu laht*, sõltudes sellest, kas objekti vaadeldakse Undu poolsaare poolsest või Leisi küla Käärme ranna poolsest küljest. Undu lahe 1933. aasta kogus olev paralleelnimi *Mõhkse laht* on aga kadunud, sest selle ääres olnud Mõhkse talu enam ei ole – koos taluga kadus ka nime säilimise mõjutaja. Niisamuti on maa kerkimisega saanud kunagisest merepõhjast põllumaa, säilitades oma nime *Rooga laht*. Lisaks atribuutosale on säilinud ka nime determinant *laht*, mis annab edasi teavet selle maa-ala varasemast vee all olemisest.

Kohanime vahetumine

Nimi vahetub, kui kasutusel olnud toponüüm asendatakse uue nimega, mis tähistab sama kohta. Muutusi võivad põhjustada mitmed keelevälised tingimused. Iga muutus, mis puudutab nimekasutajat, jätab nimesse oma jälje. Kui nimi ei anna kasutajale enam piisavat informatsiooni, asendatakse see uuega, sest pole enam piisavalt põhjust kohta endistviisi nimetada. Selleks võib anda tõuke kas koha enese muutumine, mingi uus ja märkimisväärne sündmus või elulaadi muutumine selliselt, et koha kasutusvajadus muutub ja kasutajad vahetuvad. Näiteks 1787. aasta kaardil kannab suur põld nime *Wande Metza Pöld*, tähistades enam-vähem sama ala nagu tänapäeva *Tributsi männik*. 1933. aastal on aga sama ala jaotatud paljudeks väikesteks maatükkideks, kuhu jääb nii metsa (*Ula mets*), karjamaid (*Vandemetsa karjamaa*, *Kadarik*) kui ka põlde (*Suuregipöld*, mille osad on *Vandemetsa põld*, *Leepöllud*, *Mäepöllud*). Sellele alale istutati 1938. aastal männik, mis kandis alguses nime *Ula-Talila mets*. Seoses Teise maailmasõja ajal (1944) seal toimunud lahingutega ning lähedal asuva Väina tammi forsseerimisega andis rahvas männikule Balti laevastiku juhataja, viitseedmiral V. Tributsi järgi uue rahvapärase nime *Tributsi männik*. Sellest näitest selgub, kuidas kohanimed maastiku muutudes või tähelepanuväärse sündmuse juhtudes muutuvad. Sealjuures võivad nimed jääda samaks ka ala suuruse varieerides: 1787. aastal tähistas *Wande Metza Pöld* umbes poole suuremat ala kui 1933. aasta *Vandemetsa põld*. Maastiku muutumisega on nimi tänaseks täiesti kadunud. Kolhoosiaegne uus kohakasutus muutis endise *Peedumaa ranna* nime seal karjatatud lammaste järgi *Lammaste karjamaaks*: nimi asendus uuega, kuna endine ei kirjeldanud enam kohta piisavalt.

Kõik nimekooslusesse kuuluvad nimed ei kao muutuste käigus, kui tegemist pole just nimekasutajaahela täieliku katkemisega, mille korral endisi nimesid ei anta uutele elanikele edasi. Kui nimi ei kirjelda enam mingit kohta piisavalt, asendatakse see uuega. Näiteks on inimeste jaoks ühe olulisema ning ka püsivama maastikumärgi – talu – nimed üldiselt väga püsivad. Nimemuutuse võib aga tingida näiteks taluomaniku vahetus. Uuele omanikule ei pruugi endine nimi meeldida ning ta võib selle ise ära vahetada. Samuti on võimalik, et uus elanik endist nime ei tea või on mingi endist või uut omanikku puudutav tunnus nii silmapaistev, et nimekasutajad soovivad seda esile tõsta. Näiteks eristati 1933. aastal kaht kõrvuti asetsevat samanimelist *Koplimäe*

vabadikukohta omanike nimedega ning talusid kutsuti *Koplimäe-Mihkel* ja *Koplimäe-Oadu*. *Koplimäe-Mihkli* talust on tänaseks saanud *Kitsekopli*, kuna peremees Mihkel kasvatas seal kitsi. *Koplimäe-Oadu* muutus lihtsalt *Koplimäeks*, kuna polnud enam ei samanimelist talu, millest eristuda, ega Aadu-nimelist peremeest.

Muutused ei toimu järsku, nimed muutuvad peaaegu alati asteastmelt. Mõnda aega on kasutusel nii uus kui ka vana nimi ning siis hakkab uus nimi vana tasapisi asendama. Nii võib kohal olla paralleelselt kasutusel kaks või isegi enam nime. Paralleelsetel nimedel on tavaliselt erinevad kasutajad⁴. Näiteks on 1933. aasta materjali järgi *Madallaiul* palju sagedamini kasutatav paralleelnimi *Põösaga laid*. Tänapäevaks on nimi *Põösaga laid* kadunud ning alles on jäänud vaid *Madallaid*. Põhjuseks võib olla see, et iseloomulik tunnus, antud juhul põõsas, on kadunud. Veel võib tuua näiteks talu, mille ametlik nimi *Ojakalda* oli 1933. aastal kasutuses paralleelselt peremehe nimega *Ligi*. Tollal oli see tihedamini kasutatav, tänaseks on kasutusse jäänud alles vaid nimi *Ojakalda*.

Kohanime kadumine

Kohanime saab pidada kadunuks, kui nime ei kasutata enam aktiivselt või kui koht ise on hävinenud. Kohanimi kaob, kui seda pole enam vaja – kaob koht või kaovad inimesed, kes seda kohta nimetasid, muutuvad keskkond, eluviisid jne. Järved muudavad kuju, tekivad uued teed ja vanad kaovad, põldudele ehitatakse majad, mõisad kaovad või muutub elulaad. Veel 1930. aastail oli Saaremaal kasutusel ühismajandamissüsteem, kus küladel olid ühised suurpõllud ning igal talul oma põllulapp. Kolhoosiaeg tõi aga kaasa uued maaharimissüsteemid ning vähenes vajadus väikeste kohtade nimetamiseks. Näiteks koosnes külapõld *Sarvepõld* kahekümne neljast omanimelisest põllutükist (nt *Vareliku põld* ning *Rihvaaugupõld*). Kolhoosiaeg muutis selle üheks suureks põlluks. Tasapisi unustati ka nimed, alles jäi vaid üldine põllunimi *Sarvepõld*. Samuti korraldati nõukogude ajal ümberasustusi: väiksemad külad eraldi asuvate taludega viidi kokku suuremate küladega ning elanikud asusid elama suurematesse kohtadesse. Sellega seoses kadus talusid ning ka nende nimed hääbusid. Näiteks on endisest Muraja asunduskülast Muraja poolsaarelt kadunud talud *Tagupõllu*, *Silma* ja *Tagamuraja*, kuna elanikud läksid elama suurematesse küladesse Kaku-nale või Kõrkverre, mis olid asustuse keskpunktideks. Talude nimesid

veel mäletatakse, kuid kuna referendid puuduvad, saab nimesid lugeda hääbunuks. Talu kadumisega kaob ka suur hulk nimesid, sest väheneb inimeste ring, kes kohaga seotud nimesid kasutasid⁵.

Kui aga hävivad kõik ühe küla talud, tähendab see terve sealse kohanimekoosluse kadumist. Teise maailmasõja käigus hävis terve *Kübassaare küla* koos talunimedega. Taludest annavad aimu veel vaid viljapuud ja kiviaiad. Kui talunimesid võidakse veel mõneti mäletada, siis täielikult on kadunud vähem tähtsate objektide nimed nagu *Kada-kavälja põld*, *Reimerand* ja *Soarmiku mets*.

Ühiskondlike muutuste tagajärjel on endiste mõisate nimed suures osas kadunud. Eesti Vabariigi tekkega kadus mõis kui institutsioon. Teises maailmasõjas hävinesid ka endise *Keskvere mõisa* hooned täielikult, jäljed mõisast kajastuvad aga abihoonete kohal asuvate talude nimedes *Aida*, *Keldri* ja *Rehe*.

Veel XX sajandi esimesel poolel oli väga oluline roll väikestel vankriteedel ning neil kõigil olid nimed nagu ka objektidel, mis jäid tee äärde. Laiaulatuslikud nõukogudeaegsed ümberkorraldused tekitasid aga olukorra, kus suur osa nimedest kadus, kuna vankriteede kohale rajati näiteks kolhoosipõllud ning seniste teede nimede kõrval kadusid ka teele jäävate küngaste ja käänukohtade nimed. Loomulikult on ka uusi teid vastavalt inimeste vajadustele nimetama hakatud. Näiteks üle põldude kulgenud *Keskmine tee* ja *Lai tee* on kolhoosiajal rajatud uue tee järgi saanud nimeks *Suur tee*. Ehkki aktiivsest kasutusest kadunud, võivad kunagiste vankriteede nimed inimeste mälus veel olla säilinud.

Nimi võib kasutusest kaduda ka siis, kui koht on jäänud endiseks, kuid minetanud elanike jaoks oma tähtsuse. Nii 1787. kui 1933. aasta nimekorpuses esinev *Kabelimäe põld* on tänaseks hääbunud, ehkki põld ise on alles. Jälg võib kohanimekoosluses asuvate kohtade nimedesse siiski jääda: kuigi põllunime *Kabelimäe põld* enam ei esine, on säilinud sellel põllul asuva mäe nimi *Kabelimägi* ning lisandunud on mäe osa nimi *Kabelimäe nukk*.

Kohanime säilimine on kasutaja valik

Kohanimed on üldiselt väga püsivad, kui aga koha või kasutajaga toimub mõni muutus, võib see olla nime muutumise ajendiks. Vahelduse või säilimise aluseks on nimekasutaja soov kas hakata kohta nimetama teisiti või jätta nimi endiseks. Nii võib nimi säilida ka siis, kui koht ehk

referent ise on muutunud. Kui inimestel on vajadus jätkuvalt kohta nimetada ehk eristada, seda teavet kellelegi edasi anda, kui senine nimi võimaldab paika endiselt identifitseerida, siis nimi säilib. Kui aga kasutaja ei pea kohta enam eristamisvääriliseks, ei piisa ka püsivast kasutajaahelast, et nime säilimist tagada.

-
- ¹ **E. Kiviniemi**, Perustietoa paikannimistä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 516. Helsinki: SKS, 1990, lk 99.
  - ² **T. Ainiala**, On perpetuation, demise and change in place names. – You name it. Perspectives on onomastic research. Toim. Ritva Liisa Pitkänen ja Kaija Mallat. Studia Fennica. Linguistica 7. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997, lk 108–109.
  - ³ Sealsamas, lk 110.
  - ⁴ **T. Ainiala**, Why do place names change? – Actas di XX Congreso Internacional de Ciencias Onomásticas. Santiago de Compostela, 20–25 setembro 1999. Ed. A. I. Boullón Agrelo. Santiago de Compostela: A Coruña, 2002, lk 934.
  - ⁵ **T. Ainiala**, On perpetuation, demise and change in place names. – You name it. Perspectives on onomastic research. Toim. Ritva Liisa Pitkänen ja Kaija Mallat. Studia Fennica. Linguistica 7. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997, lk 110.

Eesti venekeelsete noorte keeleidentiteedist

Elvira Kүүn

Tallinna ülikooli doktorant

Sissejuhatus

Keeleidentiteedil on inimese mina-pildis tähtis osa. Identiteet muutub kultuuride ja keelte kokkupuutel, kuna mitmekultuurilises ühiskonnas levivad ühise keeleruumi kaudu sarnased arusaamad, mõtteviisid, hoiakud ja tavad.

Eestivenelaste keeleidentiteeti mõjutavad tugevasti nende asustustihedus ja toimetulek muulaste suure kontsentratsiooniga piirkondades. See avaldab paratamatult mõju nii nende suhtumisele keelekõnitsimistesse kui ka keeleoskusele. Tulemuseks on üsna sageli opositsioonilised hoiakud, mis avalduvad enda vastandamises (meie–nemad) sihtkeelt emakeelena kõnelevale rühmale.

Teemat uurima ärgitaski huvi Tallinna ja Ida-Virumaa venekeelsete noorte keelelise identiteedi vastu, kuna eesti keele mõju on seal väiksem kui venekeelse elanikkonna hajutatud asustusega aladel.

Muulaste keele ja identiteedi vahelisi seoseid on Eestis vähe uuritud. On olemas uurimistöid identiteedi ja etnilise identiteedi kohta, samuti keele ja keelekeskkonna mõju kohta laste integreerumisel ja kohanemisel eestikeelsetes koolides, kuid juba kooli lõpetanud noorte mitte-eestlaste keelelise identiteedi probleeme on seni vähe käsitletud. Käesolev uurimus püüab välja selgitada, kuidas on venekeelsete noorte keelelise identiteediga seotud keeleline päritolu, keelekeskkond, suhtlemise sagedus eestlastega ning riigikeele oskuse tase; kuidas identifitseeritakse ennast keeleliselt ning kas ja kuidas on identiteet muutunud ühiskonda mõjutavatest teguritest lähtuvalt.

Keel ja identiteet

Muulaste keeleline enesetaju oleneb paljuski riigikeele oskusest ja suhtlemissagedusest enamusrühma keelekõnelejatega. Kollektiivse identiteedi üks osa on keeleline identiteet. Gruppide omavahelisel

suhtlemisel tekivad sarnased väärtushinnangud, mis mõjutavad nende gruppide etnilist identiteeti.

Keeleline identiteet tähendab enda seostamist mingi kindla keele ja seda kasutavate inimeste rühmaga. Etnilised ja keelelised rühmad ei pruugi siiski kattuda: ühe etnilise rühma piirides võib olla eri keelevariante ja vastupidi – ühes keeles võivad kõnelda eri etnilised rühmad. Tänapäeval on levinud kaks- või enamkeelsed ühiskonnad, mille põhjuseks on sellele ajastule iseloomulik etniliste rühmade segunemine. Kõneleja valib keele olukorra järgi, kuid elu erinevates valdkondades kasutatavad keeled (nt kodukeel ja riigiasutuste keel) võivad ka erineda. Sellise keelekasutuse põhjuseks võib olla järgmise põlvkonna haridusvõimalustega määratud keelevahetus.

Keeleline suhtlus on rühma liikmeks saamise tähtsamaid vahendeid ja väliseid tunnuseid. Inimesed saavad suheldes üksteisest aru, faktid, ideed ja mõtted, mida nad väljendavad, jäädvustavad antud inimrühma ühiseid teadmisi, suhtumisi ja uskumusi maailma kohta. Rühma liikmed identifitseerivad ennast ning teisi keele, aktsendi ja sõnavara kaudu. Keelel on inimese identiteedi ja isiksuse väljakujunemisel täita tähtis roll, sest keel on vahend, mille abil püütakse ümbritsevat mõista ja tõlgendada.

Keelekeskkond on oluline tegur keelelise identiteedi puhul, kuna kõik, mis mõjutab keelekeskkonda, mõjutab ka indiviidi ning keelekasutust laiemalt.

Metoodika ja materjal

Käesoleva uurimuse materjal põhineb anketeerimistulemustel, materjali analüüsimisel on kasutatud klasteranalüüsi. Klasteranalüüs tähendab süsteemi algandmete rühmitamist statistiliselt sarnastesse gruppidesse. Seda meetodit kasutatakse nii objektide kui ka tunnuste grupeerimiseks nende omavahelise sarnasuse alusel. Objektide grupeerimise korral on eesmärgiks leida mingite tunnuste alusel (nt vastuste põhjal) sarnased objektid ning moodustada nendest grupid e klastrid.

Küsitletud noored mitte-eestlased vastasid küsimustele elektrooniliselt. Osaga küsitletutest ka vesteldi, kuid siis oli eesmärgiks välja selgitada nende eesti keele suulise oskuse tase. Ankeedis oli igale küsimusele antud mitu vastusevarianti, millest tuli valida endale sobiv. Küsitlus oli üles ehitatud Likerti skaala põhimõttel, mis võimaldas vastusevariantide abil väljendada ühe või teise väärtuse esinemistugevust.

Likerti skaala koosneb väidetest, millest igapähega kaasneb mitmepunktiline skaala. Antud töös said küsitletavad arvamust avaldada viiepallisel skaalal, nt *jah – pigem jah – pigem ei – ei – ei oska öelda*. Ankeet oli kodeeritud, st statistilise analüüsi kergendamiseks olid küsimuste vastusevariandid nummerdatud.

Muutujate seoste iseloomustamiseks kasutati korrelatsioonikoeffitsienti (r), mis näitab seost muutujate vahel ja selle tugevust. Kui muutujate vahel on seos, siis on korrelatsioonikordaja r vahemikus -1 kuni $+1$, vahepealsed väärtused näitavad seose tugevust. Muutujate vahel on tugev seos, kui r on suurem kui $0,7$; nõrk seos juhul, kui r on sellest väiksem. Klasteranalüüsi abil rühmitati küsitluse andmed gruppidesse. Töö analüüsil kasutati statistilise andmetöötluse arvuti-programmi SPSS 13.0.

Uurimuse sihtrühmaks olid venekeelsed noored vanuses 20–27 aastat, kokku 100 inimest: Tallinnast 50 (25 neidu ja 25 noormeest) ning Ida-Virumaalt 50 (sama hulk neide ja noormehi).

Ida-Virumaa küsitletud elasid Aseris, Kiviõlis, Püssis ja Narvas. Neist pärines 70% vene ükskeelsest ja 30% kakskeelsest (eesti ja vene) perest.

Tallinna noortest olid 21 pärit kakskeelsest perekonnast (12 neidu, 9 noormeest). Nendes peredes oli üks vanematest eestlane (12 juhul ema, 9 juhul isa), teine aga venelane. Koduse keelena kasutati nii eesti kui ka vene keelt. 29 noort olid pärit ükskeelsest perest. Nende vanematest oli 4 juhul ema ja 7 juhul isa muust rahvusest, teine vanem aga venelane. Emakeeleks pidasid vene keelt 32, eesti keelt 14 ning mõnda muud keelt 4 küsitletut.

Ida-Virumaa noortest olid 9 pärit kakskeelsest perest. Nendes peredes oli samuti üks vanematest eestlane (4 juhul ema, 5 juhul isa), teine vanem oli venelane. Kodus räägiti nii eesti kui ka vene keelt. 41 noort olid pärit ükskeelsest perest (üks vanem venelane, teine muust rahvusest). Emakeeleks pidasid eesti keelt 3 noort (2 neitut, 1 noormees), kelle ema oli eestlane. Ülejäänud noortest pidasid kõik oma emakeeleks vene keelt, olenemata sellest, kas üks vanematest oli venelane või mitte.

Kakskeelses peres olid koduseks keeleks nii eesti kui ka vene keel. Nendes peredes oli üks vanematest eestlane, teine venelane. Emakeelena tunnistasid noored enamasti seda keelt, mis oli ema emakeeleks – antud juhul kas eesti või vene keelt. Emakeeleks pidas olenemata sellest, et kodune keel oli vene keel, muud keelt 4% Tallinna noori.

Kõik küsitletud olid keskkhariduse omandanud vene õppekeelega koolis. 30% olid pärast keskkooli lõpetanud ka kõrgkooli (Tallinnast 18, Ida-Virumaalt 12). Tallinnas oli rohkem kõrgharidusega, Ida-Virumaal kutseharidusega noori. Seega võib öelda, et vastanud Tallinna noortel on haridustase üldiselt kõrgem. Sihtrühma noored olid sündinud Eestis, seega oli tegemist vähemalt teise immigrantide põlvkonnaga. Sissetuleku poolest kuulusid kõik küsitletud noored enam-vähem ühte gruppi, mis võrdub ligikaudu Eesti keskmisega.

Uuringu tulemused

Oma eesti keele oskust hindas suurem osa noori heaks (46%), väga heaks pidas riigikeele oskuse taset 28% ja rahuldavaks 26% küsitletutest. Neidudel oli riigikeele oskus parem kui noormeestel, Tallinna noortel parem kui Ida-Virumaa noortel ja eesti-vene segaperekondadest vastanutel parem kui ükskeelsetest perekondadest pärinevatel noortel. Küsitletud noored töötasid teenindajate, õpetajate, riigiametnike, spetsialistide (infotehnoloogia, tehnika jm) ning töölisena.

Peaegu pool kõikidest küsitletutest (45%) suhtles eestlastega iga päev ($r = 0,998$). Ühe eestlasest vanemaga segaperekondadel oli eestlastest sugulasi, paljudel leidis eestlaste seas häid tuttavaid ja sõpru. Ülejäänutel olid eesti naabrid ja mõni eestlasest sõber. Paar korda nädalas suhtles väljaspool tööaega eestlastega 35% vastanutest ($r = 0,998$), kes veetsid eestlastega koos vaba aega (nt treeningutel); neil oli eestlastest sõpru ja kirjasõpru, kellega nad iga päev kokku ei saanud. 15 noort kohtus väljaspool tööd eestlastega umbes kord nädalas juhuslikult ($r = 0,925$).

5 noort Ida-Virumaalt ei suhelnud eestlastega väljaspool tööaega tegelikult üldse. Neil polnud ka eestlastest naabreid ega sõpru.

Tallinna noored suhtlesid eestlastega sagedamini. Korrelatsiooni põhjal saab järeldada, et keelelise päritolu mõju on tugev.

Keelelise identiteedi määramiseks võeti vaatluse alla suhtluskeel perekonnaliikmetega, väljaspool kodu ning eelistatav lugemiskeel.

Ükskeelsest perest pärit noored suhtlesid kodustega peamiselt vene keeles ($r = 0,92$), kakskeelsest perest pärit noored aga tavaliselt nii eesti kui ka vene keeles ($r = 0,87$). Emaga suheldi 4 juhul ka eesti keeles ($r = 0,82$), sel juhul oli ema eestlane. (Keskmine korrelatsioonikordaja $r = 0,87$.) Kakskeelses peres kasutati koduse keelena enamasti ema

emakeelt. Venelasest emaga kõneldi meelsamini vene keeles ka peres, kus üks vanematest oli eestlane.

Väljaspool kodu suheldi nii eesti kui ka vene keeles, olenevalt kaasvestleja keele-eelistusest. Sõpradega suhtlemisel oli seos keelelise päritoluga väga nõrk, seetõttu ei ole see arvessevõetav ($r < 0,7$). Tööl kõnelesid 55% noortest ainult vene keeles, 45% aga nii eesti kui ka vene keeles. Ametiasutustes kõneldi enam eesti ja vene keeles (62%) ning eesti keeles (33%). Ainult vene keelt kasutas väljaspool kodu vaid 5% noortest. Poes oli keelekasutus antud rühma puhul järgmine: ainult vene keel 17%, eesti ja vene keel 53%, ainult eesti keel 30%. Korrelatsioon onenes paljuski sellest, kellega ja millises keeles noored suhtlesid. Kõige rohkem ilmnes kakskeelsust väljaspool kodu.

Ajakirjanduse lugemisel kasutasid küsitletud enamasti ainult vene keelt (70%) või eesti ja vene keelt (30%). Korrelatsioonile toetudes saab kinnitust, et väga tugev mõju on pere üks- või kakskeelsusel ($r = 1$).

Ilukirjandust loeti 100% vene keeles, kuna noorte arvates oli vene keeles lugemine mugavam. Kuigi suheldi nii eesti kui ka vene keeles, tunnistasid noored siiski, et ilukirjandust on kergem lugeda vene keeles, seda enam, et kõik olid lõpetanud venekeelse kooli. Tehnilist ja erialast kirjandust aga luges ainult vene keeles 18%, nii eesti kui ka vene keeles 47% ja eesti keeles 5%. Selle kõrval kasutas 30% vastanutest erialase kirjanduse lugemisel ka muud keelt. Need noored olid lõpetanud kõrgkooli. Sõltuvus keelelisest päritolust oli nõrk ($r < 0,7$).

Ainult venekeelseid ajalehti ja ajakirju lugesid ükskeelsest perest pärit noored, nii eesti- kui ka venekeelset ajakirjandust aga kakskeelsest perest pärit mitte-eestlased põhjendusega, et ükskeelsesse perre olid tellitud ainult venekeelsed lehed, kakskeelsesse aga nii eesti- kui ka venekeelseid ajalehti ning ajakirju (järjepidevuse printsiip).

Tehnilist ja erialast kirjandust loeti vajadusest lähtuvalt nii eesti ja vene kui ka inglise keeles. Seda põhjusel, et eesti- ja venekeelset teaduskirjandust on vähem kui ingliskeelset ning vajadus ingliskeelse lugemisvara kasutamiseks on suurem.

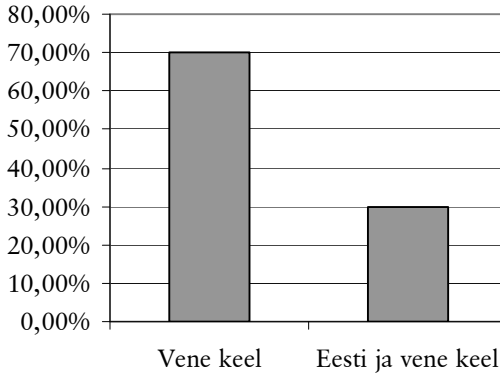
Selleks et saada kinnitust, kas küsitletute puhul saab rääkida spetsiifiliste keeleliste rühmade tekkimisest, tehti klasteranalüüs. Aluseks võeti järgmised andmed: vanemate rahvus, emakeel, suhtluskeel kodus ja väljaspool kodu, keelekasutus lugemisel ja telesaadete vaatamisel.

Analüüsi tulemusena eristus kolm keelegruppi: venekeelseid noori oli 55,3%, eesti- ja venekeelseid 40,4% ning eestikeelseid 4,3%. Kuna

viimane grupp oli väike (4,3%), siis sellest johtuvalt saab välja tuua kaks keelegruppi:

- venekeelsed mitte-eestlastest noored;
- eesti- ja venekeelsed mitte-eestlastest noored (vt joonis 1).

Joonis 1. Noorte mitte-eestlaste keelegrupid klasteranalüüsi alusel

Järeldused

Uuringu tulemustest võib järeldada, et kakskeelsest perest pärit noorte eesti keele oskus on parem ja nad räägivad olenevalt vajadusest nii eesti kui ka vene keeles. Kakskeelsest perest pärit noored suhtlevad eestlastega sagedamini kui ükskeelse pere taustaga noored.

Kakskeelsetest peredest pärinenud küsitletud pidasid emakeeleks enamasti oma ema keelt – antud juhul kas eesti või vene keelt. Ükskeelsetes peredes oli koduseks keeleks vene keel ka siis, kui teine vanem oli muust rahvusest. Siit nähtub, et ükskeelses (vene) perekonnas on rahvusvähemused sulandunud vene keelekeskkonda ning sellega on muutunud nende keeleline identiteet. Väljaspool kodu kasutati rohkem eesti keelt ning kõneldi tavaliselt selles keeles, mis oli kaasvestleja jaoks mugavam. Lugemisel kasutati enamasti vene keelt. Klasteranalüüsi abil eraldusid kaks keelelist gruppi – venekeelne ning eesti- ja venekeelne.

Uurimistulemustele tuginedes võib järeldada, et keelise identiteedi tüübid Eesti noorema põlvkonna mitte-eestlastel on järgmised:

- 1) ükskeelne: venekeelne. Rühma kuulujad eelistavad valdavalt kasutada vene keelt, eesti keele oskus pole neil eriti heal tasemel;

- 2) kakskeelne: vene- ja eestikeelne. Rühma kuulujad valdavad kahte keelt ja lähevad vajadusel sujuvalt üle ühelt keelelt teisele. Nad kõnelevad keeles, mis sobib kaasvestlejale.

Kokkuvõte

Venekeelsetel noortel on eesti keele oskus vähemalt rahuldav ka muulastega tihedalt asustatud piirkondades. Riigikeele oskuse taseme tõstmiseks tuleks vene õppekeelegraafik koolides senisest aktiivsemalt rakendada keelekümbelprogrammi.

Uurimistöö tulemused kehtivad siiski ainult selle kindla uuritavate rühma kohta. Teistsuguse koosseisuga grupi puhul võib tulemus olla erinev. Määravaks võivad saada nii küsitletavate vanus, arv, hariduse taust jne. Seega oleks edaspidi huvitav uurida eri vanusegruppide keelelist identiteeti, suurendades informantide arvu ja kaasates uuringusse ka eesti kooli lõpetanuid.

Soovitusi edasilugemiseks

S. Iskanius, Venäjänkielisten maahanmuuttajaopiskelijoiden kieli-identiteetti. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2005.

M. Kirch, Eesti ja Euroopa identiteet. – Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis. Koost A. Valk. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus, 2002, lk 87–101.

D. P. McAdams, The Case for Unity in the (Post)modern Self: a Modest Proposal. – Self in Identity. Ed. R. D. Ashmore, L. Jussim. Oxford: Oxford University Press, 1997, lk 106–136.

M. Rannut, Ü. Rannut, A. Verschik, Keel, võim, ühiskond. Tallinn: Tallinna pedagoogikaülikooli kirjastus, 2003.

Ü. Rannut, Keelekeskkonna mõju vene õpilaste eesti keele omandamisele ja integratsioonile Eestis. Tallinn: Tallinna ülikooli kirjastus, 2005, lk 10–11.

T. Skutnabb-Kangas, Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights? Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2000.

N. Vahtin, Социоллингвистика и социология языка. – Язык и общество. Гуманитарная Академия. Санкт-Петербург, 2004, lk 33–39.

K e e l e n õ u a n n e

Sõnamoodustusabi

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

Omadussõnatuletus

• Kuidas on omadussõna sõnast *logistika*? Aga sõnast *empaatia*? Omadussõnamoodustuse teemal on sagedamini küsitud seda, kuidas muuta tuletusliite abil sõna liiki, näiteks kuidas saada nimisõnast *initsiatiiv* omadussõna: *initsiatiiv* + *-kas* > *initsiatiivikas*.

Probleemiks on olnud eeskätt *ia-* ja *ika-*liitelised võõrsõnad, mis omadussõnaliite ees lühenevad¹ kas 1) lõppvokaali võrra: *empaatia* > *empaatiline* (mitte *empaatialine*), *paranoia* > *paranoiline* (mitte *paranoialine*), *ikonograafia* > *ikonograafiline* (mitte *ikonograafia-line*), *kriminoloogia* > *kriminoloogiline* (mitte *kriminoloogialine*); või 2) lõppsilbi võrra: *logistika* > *logistiline* (mitte *logistikaline*). Liide säilib, kui eri sõnu on vaja tähenduslikult lahus hoida, vrd nt *füüsiline* ja *füüsikaline*, *akadeemiline* ja *üleakadeemialine*.

Omadussõna liite-eelne tüvi võib tuletusaluseks olevast nimisõnast erineda. See toetab seisukohta, et omadussõnaliide ei seostu mitte

---

¹ Seda saab tõlgendada ka seotud võõrtüvele liitumisena. Tüvi on vaba või seotud olenevalt sellest, kas ta võib esineda ka iseseisva üksusena (sõnana) või tuleb ette üksnes sõna osana (vt M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia ja sõnamoodustus. Tallinn: Eesti teaduste akadeemia eesti keele instituut, 1995, lk 408).

nimisõnaga, vaid seotud võõrtüvega: vrd *anoreksia* ja *anorektiline* (samuti nimisõna *anorektik*), *düsleksia* ja *düslektiline* (nimisõna *düslektik*), *kemotaksis* ja *kemotaktiline*, *tromboos* ja *trombootiline* (mitte *trombosiaalne*), *mükoos* ja *mükootiline*.

- **Kas kummitaoline on kumjas?**

jas-liide moodustab nimisõnale liitudes sarnasust väljendava tuletise, mida sobib kasutada vastava liitomadussõna (põhisõnaks *taoline*, *sarnane*) sünonüümina. Näiteks *pesataoline* = *pesajas*, *kruvitaoline* = *kruvijas*, *kummitaoline* = *kumjas*, *kärjetaoline* = *kärgjas*, *labürinditaoline* = *labürintjas*, *rubiinisarnane* = *rubiinjas*.

NB! Ühesilbiliste ülipika kaashäälikuga lõppevate sõnade puhul tuleb arvestada kaashäälikuühendi õigekirjutust, st *jas*-liite seostumisel alustüvi lüheneb: *kamm* + *-jas* > *kamjas*, *rull* > *ruljas*, *tünn* > *tünjas*, *uss* > *usjas*.

- **Kas juuksed on siidised või siidsed?**

Siin on tegu juhtumiga, kus ühest ja samast tüvest on moodustatud kaks eri sisuga tuletist. Omastavale (*siidi*-) liitunud *-ne*-liide annab tuletise *siidine*, mis tähendab 'siidi sisaldav; siidpehme'. Nimetava käände vormi (*siid*-) põhjal saadud *siidne* tähendus on 'siidist tehtud'. Juuksed on *siidised*. Samamoodi erinevad näiteks *muldne* 'mullast tehtud või koosnev; muldvana' ja *mullane* 'mullaga kaetud või koos'.

- **Kas varane või varajane sekkumine?**

Õiged on mõlemad: ühel juhul on määrsõnaga liitunud liide *-ne*, teisel juhul selle pikem variant *-jane*. Tähenduselt on *varane* ja *varajane* sünonüümid, näiteks *varajane* sekkumine, *varajane* kevad, *varajane* kartul, *varajasel* tunnil ning *varane* äratus, *varased* sordid, *varases* lapsepõlves. *Hilise* vastandina esitab õigekeelsussõnaraamat küll vaid *varajase*.

- **Kas õige on portabiilne või portatiivne?**

Siin on küsimus alustüve keelsuses. Inglisemõjulise sõna *portabiilne* (vrd ingl *portable*) asemel tuleks eesti keeles kasutada juba käibivat, prantsuse sõnast *portatif* lähtuvat omadussõna *portatiivne*. Muidugi sobib ka omasõna *kaasaskantav* (lühemalt *kantav*). Vastavad nimisõnad on *portatiivsus* (mitte *portabiilsus*, vrd inglise *portability*) ja *kantavus*.

• **Kas mõõtühikust lähtuv omadussõna on *ne-* või *line-*liiteline?**

Mõõtühikutest tuletatud omadussõnad on valdavalt *ne-*liitelised. Näiteks *viiegrammine* (= viie grammi raskune) pakike, *kolmeliitrine* nõu (= kolm liitrit mahutav, vrd nimisõna: võttis kaasa *kolmeliitrise* ~ *kolmeliitrilise*), *meetrine*² (= meetripikkune) vai, *kümnesendine* münt (vrd nimisõna: pillas maha *kümnesendise* ~ *kümnesendilise*), *sajakroonine* summa (vrd nimisõna: võttis taskust *sajakroonise* ~ *sajakroonilise*), *30-kraadine* palavus, *180-kraadine* pööre, *kuuekümnepäevane* lamp, *1,3-megapiksliline* pilt.

Mõne mõõtühiku puhul käibib *ne-*tuletise kõrval tähenduselt erinev *line-*tuletis: *liitiline* (= liitri viisi) doseerimine, *tonniline* mõõtesüsteem, *kraadiline* jaotus (parem küll liitsõna *kraadijaotus*).

Ajaühikute põhjal saadud tuletised on samuti *ne-*liitelised, nt *viiepäevane* töönalal, *nädalane* (= nädalapikkune) äraolek, *aastane* (= aastavanune) laps. Erandiks on *sekund*, *minut*, *tund* ja *kuu*, kus sama sisu väljendab nii *ne-* kui ka *line-*omadussõna: *mõnesekundine* ~ *mõnesekundiline* hilinemine, *vieminutine* ~ *vieminutiline* paus, *kahetunnine* ~ *kahetunniline* loeng.

Sõnast *kuu* on rööpselt moodustatud kaks samatähenduslikku tuletist – pika täishäälikuga *kuune* ja diftongiga *kuine*. Mõlemat sobib kasutada tähenduses ‘kuuvanune’ ja ‘kuupikkune’. *line-*liiteline tuletis *kuuline* on õige üksnes kuupikkust tähistama. Näiteks kutsikas on *kolmekuune* või *kolmekuine*, kuid mitte *kolmekuuline*. Küll saab leping olla *kolmekuune*, *kolmekuine* või *kolmekuuline*.

• **Kas palgatõus on *kümneprotsendine* või *kümneprotsendiline*?**

Tähenduses ‘mingit arvu protsente moodustav või sisaldav’ on *protsendiline* sünonüümne sõnaga *protsendine*. Seega *kümneprotsendiline* ~ *kümneprotsendine* palgatõus; viie ja poole *protsendiline* ~ viie ja poole *protsendine* lahus. Täheanduses ‘protsentides väljendatud’ on *protsendiline* sünonüümne sõnaga *protsentuaalne*: vastajate *protsendiline* ~ *protsentuaalne* jaotumine.

² Iseseisva sõnana käibiv *meetriline* on kasutusel muusika- ja kirjandusterminina tähenduses ‘meetrikasse või meetrumisse puutuv’. Üksnes liitsõnus esinev *-meetriline* lähtub 1) *meetria*-liitsõnast, nt *geomeetiline* < *geomeetria*, või 2) *meeter*-liitsõnast, mis märgib mõõteriista, nt *baromeetiline* < *baromeeter*, või värsimõõtu: *heksameetiline* < *heksameeter*.

- **Kas ringhäälingumaja *arhitektuurne* või *arhitektuuriline* lahendus?**

Mõlemad omadussõnad lähtuvad samast alussõnast, ent erinevad mõnevõrra tähenduselt: *arhitektuurne* on 'arhitektuuri nõuetele vastav, arhitektooniline' ja *arhitektuuriline* 'arhitektuurisse puutuv, arhitektuuri-'. Sellise paari moodustavad ka näiteks *struktuurne* 'kindla struktuuriga' ja *struktuuriline* 'struktuurisse puutuv, struktuuri-'.
 Omadussõna ja nimisõna ühendi asemel on mõnikord parem liitnimisõna, nii ka siin: ringhäälingumaja *arhitektuurilahendus* (mitte *arhitektuurne* ega *arhitektuuriline* lahendus), *arhitektuurimälestiste* (mitte *arhitektuuriliste* mälestiste) kaitse, *struktuuriüksus* (mitte *struktuuriline* üksus).

- **Kas *multikulturaalne*, *multikultuurne* või *multikultuuriline* ühiskond?**

Liitsõna *multikulturaalne* on eesti keelde siginenud inglise *multicultural*'i mõjul. Kuna eesti keeles on juba käibel kaks *kultuur*-tüvelist omadussõna, tasub hinnata nende sobivust. Sõna *kultuuriline* tähendab 'kultuuri alale kuuluv, kultuuri-' ja *kultuurne* 'kõrgel kultuuritasemel olev, kultuurinimesele omane'. Täheenduse põhjal sobib neist kahest liitsõna järelossa *kultuuriline*. Esiosa *multi*- vasted eesti keeles on *mitme*-, *mitmekordne* ja *mitmik*-. Kõike seda arvestades on siin parim lahendus *mitmekultuuriline*. Analoogsed on *monokultuurne* ja *interkulturaalne*, mille asemel on paremad vastavalt *ühekultuuriline* ja *kultuuridevaheline*.

- **Kas *traditsiooniline* või *traditsionaalne* marinaad?**

Võõromadussõna moodustamisel saab lähtuda kas 1) eesti keeles käibivast võõrnimisõnast, nt *traditsioon* > *traditsiooniline*, *funktsioon* > *funktsiooniline*, *institutsioon* > *institutsiooniline*, *kontseptsioon* > *kontseptsiooniline*, *moment* > *momentne*, *aroom* > *aroomikas*; või 2) rahvusvahelisest seotud võõrtüvest, nt *traditsionaal*- > *traditsionaalne*, *funktsionaal*- > *funktsionaalne*, *institutsionaal*- > *institutsionaalne*, *kontseptuaal*- > *kontseptuaalne*, *momentaan*- > *momentaanne* (mitte *momentaalne*, vrd *vn моментальный*).

Paljud rahvusvahelised omadussõnatüved kipuvad eesti keelde siginema põhiliselt inglise keele kaudu. Kui tähenduslikku vahet pole (nagu ka ülaltoodud näidete puhul), võiks eelistada eesti keelele omasemat tuletist: *traditsiooniline* marinaad. Seetõttu pole vajadust

ka uute võõrapäraste tuletiste järele: *kontekstuaalne* (vrd ingl *contextual*) → *kontekstiline*; *konstruktsionaalne* (vrd ingl *constructional*) → *konstruktsiooniline*; *kolmedimensionaalne* (vrd ingl *dimensional*) → *kolmedimensiooniline* (või omasõnaga *kolmemõõtmeline*); *operatsioonaalne* (vrd ingl *operational*) → *operatsiooniline*; *protseduraalne* või *protseduurne* (vrd ingl *procedural*) → *protseduuriline*; *ekstremaalne* (vrd vn *экстремальный*) → *ekstreemne* või *ekstreem-*: *ekstreemsed* tingimused või *ekstreemtingimused*.

Kui samas tähenduses on käibel mõlemad omadussõnad, sobib liitomadussõna moodustamisel võõrapärasem omadussõna liita võõrtüvega ja eestipärasem omadussõna omatüvega, vrd nt *polüfunktsionaalne* ja *mitmefunktsiooniline*.

• **Kumb on õige omadussõna, kas *elektrooniline* või *elektroonne*?**

Esimesel juhul on seotud võõrtüvele liitunud *line-*, teisel juhul *ne-*liide. Mõlemad sõnad on õiged, *elektrooniline* on rohkem levinud. Neid sõnu sisaldavate nimisõnafraaside kõrval saab kasutada ka *elektron-*liitsõnu, nt *elektrooniline* ~ *elektroonne* andmebaas on *elektronandmebaas*. Tähenduselt võrdsed on ka näiteks omadussõnad *analoogiline* ja *analoogne*, *ergonoomiline* ja *ergonoomne*, *eooliline* ja *eoolne*, *sünkrooniline* ja *sünkroonne*. Lühemad sõnad on tekkinud pikemate kõrvale.

Üksnes *ne-*liitelisena on normitud *fotogeenne* (mitte *fotogeeniline*, vrd vn *фотогеничный*) ja *telegeenne* (mitte *telegeeniline*).

• **Kas õige on *üleriiklik* või *üleriigiline* kokkutulek?**

Õige on *üleriigiline* 'kogu riiki hõlmav või puudutav, ülemaaline', nt *üleriigiline* kokkutulek, *üleriigiline* olümpiaad, *üleriigiline* südameprojekt, *üleriigiline* vene rahvakoorige festival. Tuletusallikaks on siin kaassõnafraas, millest *line-*omadussõna on saadud ühtaegu liitmise ja tuletamise teel: *üle* + *riigi* + *-line*. Samasugused on *üleestiline* ~ *üle-eestiline* 'kogu Eestit hõlmav või puudutav; kogu Eestile omane' (< üle Eesti), *üleeuroopaline* (< üle Euroopa), *ülevenemaaline* (< üle Venemaa).

• **Kas *prestiižikas* või *prestiižne*?**

Õiged on mõlemad. Üks sõna on moodustatud *kas-*liitega: *prestiiži* + *-kas* > *prestiižikas* ja teine *ne-*liitega: *prestiiž* + *-ne* > *prestiižne*. Tuletistel on sama tähendus: lugupeetav, mõjukas, mainekas. Selliseid sünonüümseid paare on veel *efektikas* ja *efektne*, *koloriidikas* ja

koloriitne. Mõnel juhul on sünonüümsus osaline, nt *perspektiivikas* 'lootustandev, paljutõotav, tulevikuväljavaadetega' ja *perspektiivne* 'perspektiivis joonistatud; perspektiivikas'.

- **Kas õige on *ebarentaablne* või *ebarentaablik*?**

Omadussõna *rentaabel* vastand on *ebarentaabel*: Laev müüdi maha kui ebarentaabel. Osise *-aabel* näol on tegemist ainukese omadussõnade võõrsufiksiga eesti keeles.³ Teise omadussõnasufiksi liitmiseks puudub vajadus. Selliseid sõnu on veel *variaabel* (või *variantne*, kuid mitte *variaabelne*), *reliaabel* (mitte *reliaabne*), *komfortaabel* (või *komfortne*). Neist omadussõnadest saadud nimisõnad on *rentaablus* (*rentaabl/i + us*) ja *ebarentaablus*, *variaablus* (või *variantsus*, kuid mitte *variaabelsus*), *reliaablus*, *komfortaablus*.

---

³ Vt S. Vare, Võõrliiteid ja seotud võõrtüvesid eesti keeles. – TEA koolisõnastik. Võõrsõnad. Tallinn, 2006, lk 652.

Ülevaade

Euroopa keelemapi esimene Eesti mudel

Tõnu Tender

haridus- ja teadusministeeriumi
keeleosakonna nõunik

Euroopa keelemapp: mis see on?

Euroopa keelemapp on vahend keeleõppe kavandamiseks, edusammude kirjeldamiseks ja tulemuste jäädvustamiseks. See on vahend, mis soodustab inimese mitmekeelsust ja mitmekultuurilisust, sisaldab teatavaid ühtseid põhimõtteid, mis teeb selle mõistetavaks ja kasutatavaks terves Euroopas, julgustab keeleõppijat ennast hindama ning kergendab tema hindamist teiste poolt. Euroopa keelemapp ei ole mingi konkreetse keele mapp ega ka Euroopas kõneldavate keelte mapp, vaid õppija abivahend, mis sisaldab teavet kõigi keelte kohta, mida ta õpib või on õppinud. See aitab õppijal kirjeldada oma keeleoskust ning võrrelda erinevates keeltes saavutatud õpitulemusi. Keelemapp soodustab ja peegeldab keeleõppe kvaliteeti: seotus Euroopa Nõukogu (EN) keeleoskustasemetega (A1–C2) muudab programmid sidusamaks ja läbipaistvamaks ning lähendab neid rahvusvahelistele standarditele. Keelemapp ei ole otseselt seotud mitte ühegi ainekava ega õppematerjaliga, vaid seda saab lõimida igasse keeleõppeprogrammi. Samuti ei tugine keelemapp ühelgi konkreettsel keeleõppemeetodil.

Keelemapi kasutamine aitab kaasa õppesisu ja -meetodite muutmisele, nt enesehindamise ja ühisõppe meetodite juurutamisele, iseseisva

töö oskuste parandamisele, suurema tähelepanu osutamisele erinevatele kultuuriaspektidele jne. Keelemapp annab õppijale võimaluse jäädvustada oma keeleõpet (keelteoskust) ja kultuurialaseid teadmisi tervikuna, hoolimata sellest, kus või kuidas on midagi omandatud. Selles saab kajastada nii koolis ja kursustel õpitud kui ka iseõppimise teel omandatud keeli. Keelemapp on õppija isiklik omand, mis tähendab seda, et iga õppija otsustab ise, mida ja kuidas ta keelemappi talletab. Keelemapp on seotud ENi keeleoskustasemetega, mida kirjeldatakse põhjalikult „Euroopa keeleõppe raamdokumendis: õppimine, õpetamine ja hindamine”. Selle eestikeelne variant on huvilisele kättesaadav haridus- ja teadusministeeriumi kodulehelt (<http://www.hm.ee/index.php?044980>).

Keelemapp koosneb kolmest osast: keelepassist (ingl *Language Passport*), keeleloost (ingl *Language Biography*) ja kaustast (inglk *Dossier*).

Keelemapil on kaks funktsiooni: pedagoogiline – motiveerida õppijaid avardama ja mitmekesistama oma keelteoskust igal tasemel – ning dokumenteeriv – registreerida omandatud keele- ja kultuurialaseid oskusi ja teadmisi. Pedagoogiline funktsioon on põhiline keeleõppeprotsessis, seda võimaldavad eelkõige keelelugu ja kaust. Dokumenteeriv funktsioon tõuseb esiplaanile õppija liikumisel ühest õppeasutusest teise, ühelt haridusastmelt teisele, ühest riigist teise ning tööle asudes või töökohta vahetades. Seda funktsiooni toetavad eelkõige keelepass ja kaust.

Keelemapp arvestab keeleõppijate vajadusi ja nende muutumist ajas, mille tulemuseks on keelemapi mudelite rohkus: loodud on eri mudelid eri vanusest ning eri keeleõppe eesmärkide, konteksti ja kultuuritaustaga õppijatele. Üksikõppija võib omada ja kasutada elukestvalt erinevaid keelemapi mudeleid.

Ehkki kõik keelemapid peavad ENi hindamiskomisjonilt (ingl *The Validation Committee*) heakskiidu saamiseks vastama loetletud põhimõtetele ja omama mõlemat funktsiooni, on eri aspektide osatähtsus eri vanuserühmade mappides erinev. Kui täiskasvanute keelemappides on esiplaanil dokumenteeriv funktsioon ja seega kõige olulisem osa keelepass, siis laste- ja koolimappides domineerib pedagoogiline funktsioon ning keskendutakse keeleloole ja kaustale.

Praeguseks ENi poolt heaks kiidetud mappidest on osa loodud lastele – lasteaedadele ja algklassidele, osa teismelistele – põhikooli vanemale astmele ning osa täiskasvanutele – gümnaasiumiõpilastele ja neist vanematele. Samas on keelemappe loodud ka kitsamatele siht-

rühmadele: immigrantidele, kutseõppeasutuste õpilastele, üliõpilastele ning keeleõpetajatele, tõlkijatele ja tõlkidele. Mõnes riigis, nt Saksamaal ja Itaalias, on eri piirkondadel oma keelemapid. Mõned keelemapid on loodud rohkem kui ühes riigis kasutamiseks, nt täiskasvanute mapp 6.2000, kõrgkoolide mapid 29.2002 ja 35.2002 ning kutseõppeasutuste mapp 48.2003. Kõige rohkem keelemappe – kuus – on kasutusel Iirimaal (mudelid 10.2001–14.2001).

Euroopa keelemapi kasutamisest

Esimesed keelemapid loodi 1990. aastate keskel, 1998–2000 katsetati keelemapi eri mudeleid 15 Euroopa Nõukogu tollases liikmesriigis. Katsetuste käigus kasutas keelemappi 30 000 õpilast ja 1800 õpetajat. Arvamused keelemapi kohta olid valdavalt positiivsed. Katsetuste tulemusena otsustati võtta keelemapp 2001. aastal kasutusele terves Euroopas. 2008. a aprilli alguseks oli ENi hindamiskomisjon nõuetele vastavaks tunnistanud 95 keelemapi mudelit (vt mappide loetelu ENi kodulehel: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Portfolio_EN.asp). Euroopas on kasutusele võetud väga erinevaid keelemappe ja olemas nende juurutamise ja kasutamise mitmekülgne kogemus. Euroopa maade kogemusi arvestati ka Eesti keelemapi väljatöötamisel.

Euroopa keelemapi Eesti variandi väljatöötamisest

2003. a suvel moodustati haridus- ja teadusministeeriumi juurde komisjon, mille ülesanne oli Euroopa keelemapi Eesti variandi põhialuste ja 6.–9. klassi näidismapi väljatöötamine.

Euroopa keelemapi Eesti varianti välja töötama hakates peeti olulisimaks eesmärgiks ainekava sidususe ja läbipaistvuse tõstmist ning õppijate iseseisvuse arendamist. Seetõttu otsustatigi alustada põhikooli vanemast astmest: see haridusaste on kohustuslik.

Keelemapi väljatöötamiseks oli kolm võimalust: tõlkida mõni juba olemasolev keelemapp eesti keelde, kohandada mõni keelemapp Eesti oludele vastavaks või luua päris oma keelemapp.

Kuna ükski olemasolev Euroopa keelemapp ei vastanud täpselt meie õpilaste vajadustele, siis langes esimene võimalus ära. Samas oli keeruline luua midagi täiesti uut, sest katsetused läbinud näidiseid oli kogunenud piisavalt palju. Seega jäi üle võimalus kohandada mõni keelemapp Eesti oludele. Selleks sobis kõige paremini Šveitsi keele-

mapp “European Language Portfolio for young people and adults” (mudel 1.2000, st esimesena heaks kiidetud mudel aastast 2000), mis on terviklikult internetist kättesaadav nii inglise, saksa kui ka prantsuse keeles (http://www.sprachenportfolio.ch/esp_e/index.htm). Šveitsi keelemapp on mõeldud vanematele õpilastele (vanuserühmale 15+, st 15-aastastele ja vanematele), Eesti sihtrühma vanus on 12–16. Õpilaste vanuselist erinevust ja erinevat taustsüsteemi arvestades tuli Šveitsi keelemapi sisu siiski suuresti muuta.

Oma mapi koostamisel saime palju tuge ka Hollandi keelemapist (mudel 34.2002), milles on Šveitsi keelemapiga võrreldes suurem rõhk õppijate suunamisel ja abistamisel. Eesti mapp järgib Hollandi mudelit eriti kontroll-lehtede (keeleloo üks osa) vormistamisel. Samas saime häid mõtteid veel mitmest keelemapist, eelkõige Tšehhi (mudel 7.2001) ja Iiri (mudel 10.2001) keelemappidest. Samuti oli suuresti tuge Grazi nüüdiskeelte keskuse egiidi all korraldatud Bergeni *Can-do* projekti materjalidest, mille käigus töötati välja lisamaterjalid nooremate õpilaste keelemapi juurde. Materjalid on kättesaadavad keskuse kodulehelt: http://www.ecml.at/documents/pub221E2003_Hasselgreen.pdf. Võib nentida, et Eesti keelemapp on täiesti omanäoline ning arvestab Eesti konteksti ja meie õpilaste vajadusi.

ENi keelemappide hindamiskomisjon tunnistas oktoobris 2007 Euroopa keelemapi Eesti mudeli (12–16 aastastele ehk 6.–9. klassi õpilastele) nõuetele vastavaks. Keelemapp kannab numbrit 93.2007. Sellega on Eestil üks etapp keelemapi arendamises tulemuslikult läbitud.

Keelemapi väljatöötamine oli aega ja vaeva nõudev tegevus: koostajad tegid seda põhitöö kõrvalt, lisaks muutusid aastatega täpsemaks ja rangemaks kvaliteetsete keelemappide põhimõtted. Eesti keelemapi töötasid välja riikliku eksami- ja kvalifikatsioonikeskuse (REKK) keele-spetsialistid Pilvi Alp, Vega Jürgens, Piret Kanne, Mare Kasuri, Kersti Sõstar, Kristi Mere, Tallinna ülikooli professor Suliko Liiv, saksa kultuuri-instituudi direktor Anne Lind, Tartu ülikooli õppejõud Ülke Türk ja ning haridus- ja teadusministeeriumi keeleosakonna nõunik Tõnu Tender.

Eesti keelemapi mudeli väljatöötamiseks toimus arvukalt komisjoni töökoosolekuid ning rahvusvaheliste ekspertide osalusel teavitus- ja koolituspäevi. Keelemapi tööversiooni katsetati 2004/2005. õa-l. Optimistlikuma arvestuse järgi katsetas keelemapi Eesti tööversiooni u 1700 õpilast, maakondadest olid katsetajate seas kõik, välja arvatud Jõgevamaa, Saaremaa ja Võrumaa õpetajad. Esineti tutvustavate loengutega, avaldati tutvustavaid kirjutisi jne.

Eesti 6.–9. klassi keelemapp sisaldab kolme komponenti: keelepassi, keelelugu ja kausta.

Keelepass: enesehindamise skaala; tabel keeleoskuse taseme määramiseks enesehindamise skaala alusel; tabel erinevate keeleõppe ja -kasutuse kogemuste jäädvustamiseks (suhtlemine välismaalastega, raamatute lugemine, filmide vaatamine, keeleõppeprojektid jne); tabel välismaiste keele- ja kultuurikogemuste jäädvustamiseks (osalemine vahetusprogrammides, reisimine jne); tabel keeleõppetunnistuste ja -tõendite loetlemiseks.

Keelelugu: lühiülevaade seni toimunud keeleõppeprotsessist; ülevaade olulistest kultuurikontaktidest; keeleõppeprogrammi(de) kirjeldus (kasutatud õppematerjalid, peamised tegevused jne); kontrolllehed olemasolevate oskuste täpsemaks määratlemiseks ja eesmärkide seadmiseks; keeleõppe eesmärgid ja nende saavutamise teed; tagasi-vaade õppeprotsessile ja õpitule.

Kaust: kogutud materjalide (kirjalike tööde, suuliste tööde salvestuste, tõendite ja tunnistuste) nimekirja vorm.

Euroopa keelemapi tulevikuvõimalustest

Ehkki tänaseks on Euroopa keelemapi mudelid olemas pea kõikides Euroopa riikides, on keelemapi kasutamisel ilmnunud teatud probleemid. Keelemapi olemasolu ei tähenda veel seda, et mappe laialdaselt kasutatakse. Peamiste takistustena nähakse nii seda, et keelemappi tuntakse veel suhteliselt vähe, eriti tööandjate hulgas, kui ka seda, et oma mahukuse tõttu on paberversioonis keelemapp kohmakas. Seetõttu jätkubki keelemapi arendamine sellele suurema rakenduse leidmisel, elektrooniliste keelemappide loomisel ja keelemapi erinevate mudelite arvu vähendamisel.

Esimesel suunal oli otsustavaks sammuks Euroopa Parlamendi ja Euroopa Liidu Nõukogu otsus võtta Euroopa Komisjoni ettepanekul kasutusele **Europass** ehk kvalifikatsioonide ja kompetentside läbipaistvuse ühtne raamistik (vt Euroopa Parlamendi ja Nõukogu otsus nr 2241/2004/EÜ, 15. detsember 2004, kvalifikatsioonide ja pädevuste läbipaistvuse ühtse raamistiku kohta (Europass), Euroopa Liidu Teataja, 31.12.2004). Europassi peamine eesmärk on aidata Euroopa kodanikel paremini selgitada oma kvalifikatsiooni ja kompetentse, mis on vajalikud töötamiseks ja õppimiseks nii kodumaal kui ka väljaspool seda. Europassis kajastuvad inimese kohta viit erinevat

tüüpi andmed: personaalsed ja tööalased oskused (Euroopa CV), keeleoskus, riikidevahelise liikumise kogemus, kõrghariduse diplomid ja erialase kvalifikatsiooni tõendid. Keeleoskuse tõestamiseks kasutatakse Euroopa keelemappi, täpsemalt selle esimest osa – keelepassi. See aitab tõenäoliselt kaasa keelemapi populaarsuse tõusule (vt Europassi Eesti keskuse kodulehekülge <http://www.europassikeskus.ee/>).

Sama eesmärgi teenib ka elektrooniliste keelemappide loomine, sest need muudavad keelemapi vähem kohmakaks ja seega hõlpsamini kasutatavaks. Traditsiooniliste keelemappide kohmakus ilmneb eriti ühelt haridusastmelt teisele liikudes, kui soovitakse kasutusele võtta uus keelemapp. Siis tuleks vanast mapist vajalik teave ümber kirjutada, mis oleks ajamahukas ning tüütu. Samuti on paberversioonis mapid suured ja rasked ning nende kaasaskandmine ebamugav. Elektroonilised mapid peaksid mõlema probleemi kõrvaldama. Hetkel on välja töötatud kaks elektroonilise keelemapi mudelit: Hollandi mudel 89.2007, kus keelemapp on serveril (täielik versioon vaid hollandi keeles, inglise keeles on olemas lühendatud variant, vt <http://www.europeestaalportfolio.nl>), ja EAQUALS-ALTE mudel 6.2000, mille saab EAQUALS'i (*The European Association for Quality Language Services*) kodulehelt oma arvutisse laadida (saadaval inglise ja prantsuse keeles, vt <http://www.eaquals.org/portfolio/>).

Loodud elektroonilistel keelemappidel on eeliste kõrval ka mõned puudused. Näiteks saab Hollandi elektroonilise keelemapiga oma keeleoskust kõrgemal tasemel kontrollida alles siis, kui 80% madalama taseme oskustest on omandatud. Samas on Hollandi keeleteadlane John de Jong juhtinud tähelepanu asjaolule, et piirid eri tasemete vahel ei ole jäigad ning kui õppijal on olemas 80% madalama taseme oskustest, on tal tõenäoliselt olemas ka ligi 50% järgmise taseme oskustest.¹ Traditsioonilises keelemapis võib õppija hinnata oma keeleoskust erinevatel tasemetel korraga ja seega näha, mida ta üldse keeles teha suudab.

Hoolimata olemasolevate elektrooniliste keelemappide puudustest arendatakse neid edasi ning töötatakse välja uusi ja paremaid versioone. Seega võivad elektroonilised keelemapid tulevikus keelemapi paberversioonid kõrvale tõrjuda, nagu see Hollandis ongi juba juhtunud.

Keelemapi mudelite arvu vähendamine on oluline selleks, et erinevate riikide keelemapid oleksid vastastikku kergemini mõistetavad. Pärast keelemapi kasutusele võtmist 2001. a ongi EN töötanud erinevate mudelite ühtlustamise suunas. Selleks on koostatud täiskasvanute keelepassi ühtne mudel ja väljatöötamisel on samasugune mudel laste ja kooli

keelepassidele. On kogutud teavet eri keelemapi mudelites (eelkõige keeleloos) leiduvatest materjalidest ning tehtud see kättesaadavaks uute keelemappide väljatöötajatele. Samuti on asutud ümber töötama esimesena loodud keelemappe (2004 uuendati kaks 2001. aastal valideeritud liri keelemappi: 11.2001 ja 12.2001), et need oleksid paremini kooskõlas praeguseks kogunenud oskusteabega. Seega jätkub töö nii uute keelemappide väljatöötamise, olemasolevate edasiarendamise kui ka keelemapile suuremate kasutusvõimaluste leidmise suunas.

Euroopa keelemapi kasutamine eeldab koolitamist

Keelemapi kasutamine eeldab nii õpetajate kui ka keeleõppijate koolitamist. Põhjuseks on asjaolu, et keelemapp lähtub Euroopa keeleõppe raamdokumendis kirjeldatud keeleoskuse määratlusest. Keeleoskust käsitletakse raamdokumendis suhtluspädevusena, mis avaldub keele kasutamisel. Seetõttu lähenetakse ka keeleõppele õppijate aktiivsuse ja ühistegevuse kaudu. Tihti tuleb õpetajatel endil õppida, kuidas õppijaid sellisel viisil õppima suunata. Seetõttu on EN mitme programmi kaudu toetanud õpetajate koolitamist ja koolitusmaterjalide väljatöötamist. Programmi “Training teachers to use the European Language Portfolio” abil väljatöötatud materjalid on olemas Grazi nüüdiskeelte keskuse kodulehel (http://www.ecml.at/mtp2/ELP_TT/ELP_TT_CDROM/index.html), kuid Eesti õpetajate koolitamiseks tuleb need Eesti oludele kohandada. Seega peab Eestiski keelemapi kasutamiseks kaasnema abimaterjalide väljatöötamine ja keeleõpetajate põhjalik koolitamine, vastasel juhul võib ENis heaks kiidetud keelemapp kasutuseta jääda. 2008. a suvel algavadki esimesed koolitused.

Soovitusi edasilugemiseks

T. Tender, Euroopa keelemapist. – Õpetajate Leht, 2003, nr 45, 05.12.

T. Tender, Sissejuhatavat Euroopa keelemapist. – Toimiv keel II. Tõid rakenduslingvistika alalt. Tallinna pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 3. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2004, lk 280–290.

T. Tender, Ü. Türk, Euroopa keelemapp Eestis: mis, miks ja kuidas? – Võõrkeelte õpetamisest. Tallinn: Argo, 2004, lk 6–14.

T. Tender, Ü. Türk, Euroopa keelemapp Eestis ja teistes riikides. – Õpetajate Leht, 2005, nr 9, 04.03.

T. Tender, Ü. Türk, Eesti esimene Euroopa keelemapi mudel Euroopa Nõukogus heaks kiidetud. – Sirbi Keele Infoleht 2007, nr 2(4).

Heebrea keele uuestisünd kõnekeelena

Diana Krull

Stockholmi ülikooli emeriitprofessor

Sissejuhatus

Vana Testamendi heebrea keele taandumine elava kõnekeelena algas umbes VI sajandil eKr. Suurem osa keeleteadlastest on arvamusel, et iisraeliidid hakkasid pärast Babüloni vangipõlvest kodumaale naasmist tarvitama heebrea keele ja eriti kohaliku aramea keele murdeid. Piibli heebrea keel oli edasi tarvitusel kirjades, lepingutes, teaduses, ilukirjanduses ja eriti usueluga seonduvates tekstides.

Nõnda elas heebrea keel kuni 19. sajandi lõpuni, mil ta kõnekeelena jälle ellu äratati. Uuesti elluäratamine on enneolematu sündmus mis tahes keele ajaloos. Heebrea keele taassünd oli peamiselt ühe mehe, Eliezer Ben Jehuda teene, kuigi tema eeskujul kerkis varsti arvukalt esile ka teisi, kes selleks kaasa aitasid.

Eliezer Ben Jehuda

Ben Jehuda (kodanikunimega Eliezer Jitzhak Perelmann) sündis 1858. aastal Leedus Lužky külas (praegu Valgevene territooriumil). Nagu paljud juudi soost poisid tolle aja Ida-Euroopas, hakkas ta juba kolmeaastasena õppima heebrea keelt. See oli osa tollasest usukasvatusest: vanemad lootsid, et pojast saab rabi. Ben Jehuda jättis noorukina heebrea keele õpingud siiski pooleli.

Ümberringi oli palju rahvuslikke liikumisi, eriti mõjutas Ben Jehudat bulgaarlaste võitlus oma maa ja keele eest. Ta tahtis, et ka juutidel oleks oma maa ja oma keel. Palestiinas elas 19. sajandi keskel vähe juute, aga see ei tundunud Ben Jehudale edasiseks tegevuseks ületamatu raskusena – ta otsustas Palestiinasse asuda. Et sealsele rahvale kasulik olla, hakkas noormees Pariisis arstiteadust õppima. Kuigi õpingud tuli tuberkuloosi tõttu pooleli jätta, läks Ben Jehuda 1881. aastal siiski Palestiinasse, töötades seal ajakirjaniku ja keeleõpetajana.

Türgi tsensuuri ja eriti usklikkude juutide vastupanu tõttu pühendas ta end ikka rohkem leksikoloogiale. 1910. aastal ilmus esimene köide teosest „Complete Dictionary of Ancient and Modern Hebrew”. Teos koosneb ühtekokku 17 köitest ja sissejuhatavast raamatust (viimane köide ilmus 1959. aastal).

Ben Yehuda suri 1922, samal aastal, kui briti võimud tunnistasid heebrea keele inglise ja araabia keele kõrval ametlikuks keeleks. Tööd jätkas Ben Jehuda vanem poeg Ithamar Ben Avi (Ben Avi tähendab sõna-sõnalt ‘isa poeg’).

Palestiinas rääkis Ben Jehuda kodus ainult heebrea keelt. Tema vanemat poega Ithamari tavatseti nimetada uuema aja esimeseks heebrea „emakeelega” lapseks. Ben Jehuda tegevuse tulemusena õnnestus heebrea keelele saavutada õppekeele staatus: koolis hakati kõiki aineid õpetama heebrea keeles. Nii kasvas Palestiinas heebreakeelne juutide põlvkond.

Ben Jehudast ja ta pojast Ben Avist on G. Haddad kirjutanud raamatu, mis koosneb Ben Jehuda ja ta poja Ben Avi autobiograafiate prantsuskeelsest tõlkest ning autori koostatud järelsõnadest ja kommentaaridest¹.

Ben Jehuda ja Ben Avi kõrval oli muidugi ka teisi, kes heebrea keelt uuendada aitasid, näiteks Jitshak Avinari, luuletaja Haijim Nachman Bialik jt.

Uute sõnade vajadus

Sõnadel on inimeste kommunikatsioonis suur tähtsus. Sõnu on vaja meid ümbritsevate asjade ja nähtuste märkimiseks, nendest rääkimiseks. Uuemad psühholoogilised katsed on näidanud, et verbaalsetel etikettidel ei ole keeles ainult kommunikatiivne funktsioon – nimetused muudavad erinevuse kategooriate vahel konkreetsemaks ja kergendavad kontseptide vormimist².

Kuna heebrea keelt ei olnud pikka aega kodukeelena tarvitatud, puudusid sõnad igapäevaste esemete ja nähtuste jaoks nagu näiteks nukk, jäätis, taskurätik, omlett, jalgratas ja nii edasi. Muidugi oli sõnu vaja ka uute nähtuste jaoks.

Materjali allikad

Heebreakeelsed näitesõnad on käesolevas artiklis suuremalt osalt võetud Ernest Kleini etümoloogilisest sõnaraamatust „A Comprehensive Ethymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English” (Jerusalem: Carta, 1987). Näitesõna allikas on artiklis edaspidi nimetatud vaid siis, kui sõna on mujalt võetud.

Välja arvatud piiblist pärinevad sõnad, on E. Kleini sõnaraamatust võetud näitematerjali ajaline päritolu märgitud järgmiselt: piiblijärgne (*post biblical*), keskaegne, uus sõna ja võõrsõna. Ka statistiliste andmeteta võib öelda, et suur osa tänapäeva heebrea keele sõnadest kuulub uute sõnade või võõrsõnade hulka. Uute sõnade juures võib olla esitatud sõna autor, kuid paljudel juhtudel see puudub. Näib, et palju uusi sõnu on tarviduse ilmnedes loodud anonüümselt ja suure osa loodud sõnadest on heebrea akadeemia hiljem kasutusele võtnud.

Sõnamoodustuse peamise allikana on artiklis kasutatud Isolde Zachmann-Czalomóni käsiraamatut „Hebräische Sprache. Ein Handbuch” (Eichenau: Kovar, 1998).

Uute sõnade loomise võimalused

Heebrea keeles on sõna väikseimaks osaks konsonantidest koosnev juur, mis ise ei ole sõna, kuid mis kannab temast moodustavate sõnade põhitähendust. Juur on sõnaraamatus toodud ilma vokaalideta, ta ei ole hääldatav. Substantiivide ja adjektiivide moodustamisel on oma mall, nn *mishkal*, ja verbidel oma, nn *binjan*.

Juurtest on heebrea keeles uute sõnade loomiseks palju võimalusi. Peamised neist on:

- 1) tuletamine, kus juurele lisatakse prefiks, sufiks või infiks (heebrea keeles vokaalide lisamine juure konsonantide vahele);
- 2) liitsõnade moodustamine;
- 3) heebrea sõnamoodustuse reeglitega kohandatud laenud või tõlked teistest keeltest ja dialektidest;
- 4) juurekonsonantide või viimase konsonandi kordamine;
- 5) võõrsõnade vokaliseerimine.

Peale selle võib vormilt säilinud sõna saada uue tähenduse.

Heebrea keeles saab uusi sõnu luua eriti verbivormide põhjal. Verbide *binjan*'i (sõnasõnalalt ehitus) esmane tähendus on konjugatsioon. Neid on seitse: kaks põhitähendusvormi ühe juurde kuuluva

passiiviga, intensiivne, kausatiivne ja refleksiivne vorm juurdekuuluvate passiivsete vormidega. Oma teises tähenduses on *binjan* kindel sõnamoodustusmall, mille järgi saab kolmekonsonandilisest juurest verbe luua. Ülalnimetatud verbivormide partitsiipe saab kasutada nii adjektiivina kui ka substantiivina. Lisaks on viie *binjan*'i verbidest võimalik luua verbaalsubstantiive.

Liidete abil saab – nagu ka paljudes teistes keeltes – moodustada ühest sõnaliigist teist, näiteks adjektiivist substantiivi või verbi, verbist verbaalsubstantiivi jne. Eriti soodustab uute sõnade moodustamist see, et heebrea sõnajuur koosneb ainult konsonantidest. Nende vahele võib lisada erinevaid vokaale, varieerides nõnda sõna tähendust, samal ajal põhitähendust alles hoides. Peale selle on võimalik laenata uusi juuri sugulaskeeltest. Pole aga teada, et heebrea keeles oleks loodud uusi sõnu teadlikult ja kunstlikult, nagu seda on teinud eesti keeles näiteks Johannes Aavik jt.

Heebrea keeles on toimunud hääldusmuutusi eriti pärast Iisraeli iseseisvumist. Kuigi Ben Jehuda oli pärit Ida-Euroopast, valis ta uue heebrea keele jaoks sefardi hääldamise, kuna see oli lähemal algupärasele heebrea keelele. Sefardi keel oli Hispaania ja Portugali, laiemalt Araabiamaade ja Pärsia taustaga juutide keel.

Sefardi heebrea keeles on eurooplastele raskesti hääldatavaid farüngaalseid häälikuid (neeluhäälikuid). Sellest tingituna ja suurelt osalt kindlasti ka jidiši mõjul on mitmete konsonantide hääldamine muutunud. Näiteks avaldub jidiši mõju eriti selles, et farüngaalseid konsonante on hakatud hääldama kui velaarseid. Tänapäeval ei ole mitme konsonandipaari hääldamises enam erinevust. Sellepärast on käesolevas artiklis erinevad, kuid samamoodi hääldatavad konsonandid fonoloogilises transkriptsioonis tähistatud sama märgi või tähega: nt *aleph* ja *ayin* nagu kõrisulghäälik *aleph* /ʔ/, *het* ja *khaph* nagu *khaph* /x/ ja *kaph* ja *koph* nagu *kaph* /k/, *tav* ja *teth* nagu *tav* /t/. Peale selle on neutraliseerunud erinevus pikkade ja lühikeste vokaalide vahel, ning neutraalne švaavokaal on asendatud vokaalide /e/, /a/ või pausiga. (Vokaalimärke ei ole heebreakeelsele tekstile käesolevas artiklis lisatud, vokaalid on näha fonoloogilises esituses.)

Näiteid uute sõnade moodustamisest

a) liited

Liitena võivad heebrea keeles esineda 11 juurekonsonanti ja mõned kombinatsioonid *jodi* ja *vaviga*, mida sel juhul hääldatakse vokaalidena. Liitel on harilikult oma tähendus – enamasti tähenduste grupp –, mille ta sõna põhitähendusele lisab. Liited esinevad nii prefiksitena kui sufiksitena. Konsonantide vahele lisatud vokaale nimetatakse infiksiks. Konsonantseid infikseid heebrea keeles ei ole.

Esimene Ben Jehuda (EBJ) loodud heebrea sõna on konstrueeritud sufiksi abil. Juba enne Palestiinasse kolimist Pariisis elades tahtis ta hakata kokku seadma heebreakeelset sõnastikku, kuid märkas, et heebrea keeles puudub sõna sõnastik, sõnaraamat. Kohe moodustas Ben Jehuda vajaliku uue sõna substantiivist מילה /mila/ 'sõna' ja uusheebrea liitest ון /on/, mis tähistab mingit üldist mõistet, ideed või kontsepti, muutes tähendust substantiivil, millele ta on lisatud. Sama liitega עתון /'iton/ moodustas ta hiljem sõna ajaleht, kusjuures tüveks oli עת /'it/ 'aeg'. Ben Jehuda poeg Ithmar Ben Avi (IBA) moodustas samal viisil sõna ביהאון /bit'aon/ 'žurnaal, ajaleht', tüvest ביות /bite/ 'tema ütles'. Nendele liitusid hiljem sõnad, mis tähistavad kuukirja ja nädalalehte.

Tihti esinev liide on ת- /t/, mis tähistab gruppi, instrumenti või haigust. Näited haigustest on: אדמת /ademet/ 'punetised', sõnast אדם /adom/ 'punane' (EBJ); samuti גרדת /garedet/ 'sügelised' verbijuurest גרד /grd/ 'sügelema'. Liide וית- /ut/ annab sõnale abstraktse tähenduse, nt ביהיות /beitijut/ 'kodusus' substantiivist 'maja, kodu'.

Prefiks אל- /al/ 'eba-, mitte-' ja חוט /xut/ 'niit, liin' annavad koos sõna אלחוט /'alxut/ 'raadio' (vrd inglise keeles *wireless*). Sellest on edasi sufiksi י /i/ abil moodustatud אלחוטית /'alhuti/ 'telegrafist' jt sõnu (IBA). Prefiks מ- /ma/ + טוס /tus/ 'lendama' annab sõna מטוס /matus/ 'lennuk'. Prefiks ma- tähistab siin instrumenti (Hajim Nahman Bialik).

Näiteid tegevusnimedest: ביול /bijul/ 'margistamine' verbijuurest ביל /bjl/ 'tembeldama'; השתרשרו /hifstarfrut/ 'kontsentratsioon', põõramisvorm *hitpael* verbijuurest שרשר /ʃrʃr/ keskaegsest heebrea sõnast 'ketti panema'.

Vokaalimuutuse abil moodustatud sõnad on näiteks סלום /silum/ 'modulatsioon (muusikas)', sõnast סלם /sulam/ 'redel'; חדיש /xadif/ 'uudne, moodne', sõnast חדש /xadaf/ 'uus' (Zachmann-Czalomón).

Heebrea verbijuurtel on tihti suur arv tuletisi. Näiteks verbijuurele אהב /'hb/ 'armastama' on vähemalt 13 tuletust, millest üks EBJ loodud

uus verbijuur on אהבה ('hbhb) 'flirtima'. Võrdlemisi tihti leiab sõnaraamatust juuri, kus igatühel on isegi üle 20 tuletise. Näiteks juurtel פעל /p'l/ 'tegema' ja פשק /psk/ 'lahutama, avama, kaksiratsa peale istuma'; סבב /sbb/ 'ümber pöörama, ringi minema, ümbritsema'.

b) liitsõnade moodustamine ja silbi või hääliku kordamine

Liitsõnu on heebrea keeles vähe nagu inglise keeleski. Mõningaid näiteid kokkukirjutatud uutest liitsõnadest: פסקול /paskol/ 'helivagu' = פס /pas/ 'riba, liistak' + קול /kol/ 'hää, heli'; קטנוע /katnoa/ 'kerge mootorratas, moped' = קטנון /katan/ 'väike' + לנוע /lanua/ 'liikuma'; חידק /xajdak/ 'pisik' = חי /xaj/ 'elav' + דק /dak/ 'väike, õhuke'.

Näiteid sõnade moodustamisest silbi kordamise abil: דפדף /dfdf/ 'lehekülgi pöörama' sõnast דף /daf/ 'lehekülg'; אהבה /'hbhb/ 'flirtima' juurest אהב /'hb/ 'armastama'. Mõlemad on EBJ loodud uued verbijuurred. Argikeelsel sõnal גברבר /gvarvar/ 'noor hoopleja, kiidukukk' on tundmatu autor. Luuletaja Bialik on sõnast גחלת /gexelet/ 'põlev süsi' tuletanud sõna גחלילית /gaxlilit/ 'jaanimardikas'.

Uut sõna saab heebrea keeles moodustada ka ainult ühe juurekonsonandi kordamisega, nt juurest כדר /xdr/ 'ümmargune olema' on viimase konsonandi kordamisega moodustatud infinitiiv לכדרר /lexadrer/ 'triblama'.

c) sõnad dialektidest, varasemast keelest ja sugulaskeeltest

Nagu eesti keeleski, otsitakse vajalikke sõnu dialektidest ja varasemast keelest, eriti heebrea piibli Vana Testamendi ehk Tanachi keelest ja keskaegsest heebrea keelest. Näiteks אבובון /avuvon/ 'flöödimängija' tuleneb piibli sõnast אבוב /avuv/ 'flööt, roopill'. Keskaegsest heebrea keelest on pärit adjektiiv אבהותי /avhuti/ 'isalik', mis pärineb sõnast אבהות /avhut/ 'isadus'.

Araabia sõnast *hiyad* pärineb uus verbijuur חיד /xjd/ 'neutraliseerima' ja sellest on saadud tuletis חייך /xijud/ 'neutraalsus'. Arameakeelsest sõnast אבץ /abatsa/ 'valge metall' on EBJ tuletanud אבצה /abats/ 'tsink'. Heebrea keeles on aramea ja araabia keelest võetud sõnad harilikult natuke heebreapärasemaks mugandatud. Nendest keeltest pärinevad muide ka paljud heebrea tänapäeva söimusõnad ja slängiväljendid.

Paljudele iisraellastele – kuigi mitte heebrea keelele – on lähedane jidiš. Seal on näiteks laenatud sõna שטרודל /ftrudl/, õunapirukas, mida süüakse Iisraelis paasapühade ajal. Tänapäeval tarvitatakse Iisraelis seda sõna ka elektroonilise posti aadressis @-märgi tähistamiseks. Heebrea

akadeemia soovib selle asemel mõlemas tähenduses heebreakeelset sõna, kuid seni eduta.

d) tõlkelaenud ja võõrsõnad

Teistest keeltest tõlgitud sõnu esineb heebrea keeles võrdlemisi sageli. Näiteks ladina algupära sõnast *international* on nagu eesti keeleski tehtud tõlge: בינלאומי /benleumi/ ‘rahvusvaheline’ = בין /ben/ ‘vahel’ + לאומי /leumi/ ‘rahvas, natsioon’. Samuti אלהות /alxut/ ‘raadio’ = אל /al/ ‘mitte’ ja חות /xut/ ‘niit, traat’ (IBA), (vrd ingliskeelse sõnaga *wireless*). Sellest edasi moodustas IBA sõnad ringhäälingu, telegrafisti jm tähistamiseks.

Näide inglise keele eeskujul moodustatud tõlkest/sulandsõnast on ערפיח /’arpiax/ ‘sudu’, mis on saadud sõnade liitmisel: ערפל /’arfel/ ‘udu’ ja פיח /piax/ ‘suits’. Inglise keeles *smog*.

Lõpuks mõni näide võõrsõnade kohta, mida on heebrea keeles samuti palju. Kuna heebrea keeles on võõrsõnu raske lugeda ilma vokaalideta, kasutatakse siin nn vokaaliasendajaid, st teatud konsonante vokaalide tähistajadena: א (alef) – a, ה (he) – a sõna lõpus, ו (vav) – o või u, ja י (jod) i või e. Hea näide sellest on soome keelest laenatud sõna סאונה /sauna/.

e) vanad sõnad uue tähendusega

Sõnad võivad olla oma vana kuju säilitanud, kuid omandanud uue tähenduse. Näiteks sõna במה /bama/ vana tähendus oli ‘kõrge koht’, uus aga ‘lava, kantsel’; עסיס /asis/ vana tähendus oli ‘mahl, magus vein’, uus tähendus on ‘essents’. Sõna דף /daf/ on tänapäeval ‘lehekülg’ (EBJ), sõna piiblikeelne tähendus on ‘laud, plaat; veerg rullitud käsikirjas’.

Kokkuvõtteks

Heebrea keele uuendamine ja elluäratamine kõnekeelena algas juba XIX sajandi viimastel kümnenditel. Keelde oli vaja nimetusi uute esemete ja nähtuste jaoks, eriti suur puudus oli koduses kõnekeeles vajaminevatest sõnadest. Muidugi oli uusi sõnu vaja ka argikeele stiili ja mitmekesisuse tõstmiseks, sest piibli sõnad ja stiil ei sobinud enam uuema aja nähtusete kirjeldamiseks.

Heebrea keel on oma ülesehituselt sobiv uute sõnade loomiseks. Seda on võimalik teha teistest keeltest ja oma keele murretest võetud sõnadega liidete abil ja liitsõnade moodustamise teel. Lühikesed, hari-

likult kolmest konsonandist koosnevad sõnajuured võimaldavad luua uusi sõnu eriti suurel arvul.

Heebrea keel kirjakeelena on väga palju vanem kui näiteks eesti keel, seetõttu on teada varasemaid heebrea tähendusemuutuste ning sõnade moodustamise näiteid, mida saab tänapäeval eeskujuna tarvitada. Eesti keeles on seevastu terve rida uusi sõnu, mis ei ole tuletatud olemasolevatest sõnadest ega ole teistest keeltest laenatud. Niisugust teadlikku uute sõnade loomist heebrea keeles ei ole rakendatud. Samuti ei ole teada, et oleks arvestatud esteetilist printsiipi või sõnade lühidust, nagu näiteks Aavik seda tegi. Valter Tauli kirjutab: „Täiesti meelevaldselt loodud uued juursõnad on asendand vanu liitsõnu mitte üksi kirja-, vaid ka kõnekeeles, ja on edasi antud uuele põlvele.” Tauli jätkab: „Collinder väidab, et norra, soome ja eesti kogemused näitavad, et võimalused ümber kujundada mitte üksi kirja-, vaid ka kõnekeelt on peaagu piiramatud, kui vastav eesmärk on muutunud rahva või juhtiva klassi südameasjaks“³.

Need Björn Collinderi sõnad kehtivad ka heebrea keele kohta, kuid siin ei ole küsimus mitte niivõrd kirja- ja kõnekeele uuendamises, kui võrd keele ülesäratamises kõnekeelena pärast rohkem kui 2500-aastast pausi. Eliezer Ben Jehuda võttis heebrea kõnekeele elluäratamise oma südameasjaks. Tema tegevus sai põhjuseks, et see muutus ka paljude teiste südameasjaks.

¹ G. Haddad, *La Renaissance de L'hébreu*. Collection Midrash, Paris: Declée de Brower. 1998, lk 170.

² G. Luypan, D.H. Rakison, F.L. McClelland, Language is not just for Talking: Redundant Labels Facilitate Learning of Novel Categories. *Psychological Science* 18:12, 2007, lk 1077–1083.

³ V. Tauli, *Keelekorralduse alused*. Stockholm: Eesti Raamat, 1968, lk 20.

Soovitusi edasilugemiseks

E. Klein, *A Comprehensive Ethymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English*. Jerusalem: Carta, 1987.

I. Zachmann-Czalomón, *Hebräische Sprache*. Ein Handbuch. Eichenau: Kovar, 1998.

Keele Infoleht

Aili Künstler

Keele Infolehe toimetaja

Keele Infoleht on oma lühikese olemasolu jooksul „alustanud” kaks korda: esmalt Eesti keelenõukogu teatajana ja siis selle väljaandena 31. oktoobril 2006.

Keelenõukogu on avanumbris sedastanud: „Ajaj, kui Eesti keeleelu iseloomustavad „Eesti keele arendamise strateegia (2004–2010)” eesmärkide elluviimine, venekeelsete üldhariduskoolide ülemineku ettevalmistus kakskeelsele õppele, sagedased keelediskussioonid tipp-poliitika tasandil, arendustöö keeleõpetusmetoodikas, oskuskeelte terminite korrastamine, püüed keelehoiakute ja identiteedikasvatuse parandamise poole ja arvutipõhiste keelevahendite järkjärguline loomine ning kui Euroopa Nõukogu tegeleb emakeele- ja võõrkeeleõpetuse alase koostöö ja keeleoskuse hindamise standardiseerimisega, räägitakse keeleküsimumustega tegelemise vajadusest sageli kui vaid ebamäärasest eesti keele ja selle puhtuse säilitamise vajadusest, omamata ülevaadet, mis vahenditega seda tegelikult on võimalik teha ja mis projektid-programmid-tegemised meie riigis selle nimel juba käimas on”.

Teist korda alustas Keele Infoleht 21. septembril 2007, kui ilmus Sirbi lisalehena numbril all 1(3), väljaandjaks küll SA Kultuurileht, kuid endiselt silmas pidades Eesti keelenõukogu avanumbris avaldatud mõtteid. Esimese numbril teema on eesti keele strateegiline arendamine, sealhulgas mitmekeelsuse strateegia. Teise, topeletrnumbril keskmes on eesti keel kui Euroopa Liidu keel, kolmas vahendab riikliku teadusarendusprogrammi „Eesti keele tehnoloogiline tugi 2006–2010” raames tehtut, neljanda materjalid seonduvad muutuva keele ja keelesituatsiooni teemaga.

Septembris 2008 tuleb viiendas numbril jutuks võõrkeelte strateegia ja see, kuidas koolis eesti keelt tõhusamalt õpetada. Edaspidi on kavast käsitleda eesti keelt vene koolis, vene keelt õppeainena osalise eestikeelse aineõpetuse süsteemis, eesti keele olukorda ja õpetamist välismaal, keelestrateegia 2008. aasta vahekokkuvõtet, terminiprogrammi tulemusi jm. Igas numbril on ka uudiseid ja viimasel leheküljel

pikem intervjuu, mille on seni andnud Tõnis Lukas, Tiia Valdre, Tiit Hennoste ja Silvi Vare.

Kõik numbrid leiab aadressilt www.keelevarav.ee/keele_infoleht, paberkujul neli korda aastas sama kuupäeva Sirbi vahelt. Seega on ka adressaat sama: laia silmaringiga lugeja, kes huvitub eesti kultuurist, mille põhikandja on põhiseaduse järgi eesti keel.

R a a m a t u d

- - - - -

„Eesti kirjakeele seletussõnaraamat“ valmis

2007. aasta detsembris ilmus „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” viimane, 26. vihik. Ligi viis aastakümnet kestnud töö tulemusena on valminud 7-köiteline umbes 150 000 märksõnaga sõnaraamat.

Mis on seletussõnaraamat?

Seletussõnaraamat on mõeldud eelkõige emakeelekõnelejale ja kirjeldab sünkroonselt ühe keele sõnavara. Seletussõnaraamatu eesmärk on, nagu nimigi ütleb, sõnavara „seletada”: kirjeldada võimalikult täpselt sõna tähendust, eri tähendus- ja kasutusnüansse – seega näidata, mida kõike on keeles olemas. Ent mitte ainult: seletussõnaraamat on korruga nii kirjeldav kui ka normatiivne – kasutaja viiakse kurssi ka keelenormidega (hääldamine, käänamine, õigekeelsus). Seega on ükskeelne seletussõnaraamat kõige mahukama ja mitmekülgsema keeleinfoga sõnaraamatu liik.

„Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” on nagu suurkeelte seletussõnaraamatudki kasutajasõbralik. Sõnaartikkel on võimalikult loogiliselt liigendatud, nii et joonistub välja alltähenduste ja kasutusviiside struktuur. Kirjandusest ja ajakirjandusest on rikkalikult lisatud näitelauseid ja tsitaate. Näidete kaudu saab aimu nii konkreetse märksõna enam kasutatavatest vormidest kui ka kasutuskontekstidest. Näitematerjali hulgas on tavaliselt esitatud ka mitmesõnalisi püsikeelendeid.

„Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ lugu

Suure ükskeelse seletussõnaraamatu loomisel vajatakse korralikku tekstikogu. Kui tänapäeval saab keeletehnoloogia vahendeid kasutades lühikese ajaga tekitada mitmekümne miljoni sõnaga tekstikorpuse, siis 50 aastat tagasi tehti kogu töö käsitsi. Seletussõnaraamatu alustamiseks vajalikku keeleainest hakati koguma 1950. aastate keskpaiku. Umbes viie aastaga suudeti koguda ligi miljoni sedeliga kartoteek. Sedelkartoteek sisaldab tegelikult palju rohkem sõnu, aga erinevalt arvutist, kus saab otsida mis tahes sõnu ja sõnavorme, on sedelkartoteegis sõnad kättesaadavad üksnes ühe sõna kaupa, nii nagu nad igal sedelil märksõnana kirjas on.

Ehkki miljon sedelit on sõnaraamatuks ilmselgelt liiga vähe, koostati miljonilise sedelkogu põhjal prooviartikleid ning 1961. aastal ilmus sõnaraamatu prospekt koos koostamisjuhendiga. Edasi kulges töö kahtluste ja vaidluste õhkkonnas, sest tegijail puudus eelnev kogemus. Sõnaraamatutööd tehti teiste ülesannete kõrvalt. 1969. aastal ilmunud proovivihik sai üsna teravat kriitikat, kuid kogemus aitas edaspidises töös teha mitmeid olulisi parandusi. Sedeldamine jätkus ja 1982. aastaks oli kartoteegis 3,6 miljonit sedelit.

Esmakordselt koostatava sõnaraamatuga kaasneb paratamatult pikk valmimisaeg. Mitmekümne aasta jooksul muutub keel ise, teisevad sõnade stiilivarjundid, võib muutuda sõnade tähendus ja kasutus, lisandub rohkesti uut sõnavara. Nii juhtus see ka eesti kirjakeele seletava sõnaraamatu puhul.

Lisaks keele loomulikule arengule toimus palju muutusi Eesti ühiskondlikus elus: sõnaraamatu esimene vihik tuli trükist Nõukogude okupatsiooni ajal 1988. aastal ja viimane taasiseseisvunud Eestis 2007. aastal. Seega on seletussõnaraamatu vihikud ilmunud Eesti kõige kiiremate muutuste ajajärgul. Ühiskonnas toimuvad hüppelised muutused kajastuvad loomulikult ka keeles. Kui okupatsiooniaega iseloomustasid russismid keeles ja infosulg, siis maailma avanemine tõi kaasa tohutu infovoe, uued nähtused ja inglise keele pealetungi. Plahvatuslik uute sõnade tungimine eesti keelde on iseloomulik eriti infotehnoloogia, majanduse ja juuraga seotud valdkondadele.

„Eesti kirjakeele seletussõnaraamat“ on pidevalt ajaga kaasas käinud. Seega peegeldab suursõnaraamat kindlasti aega, kust ta pärineb: esimestes vihikutes on paratamatult rohkem kajastatud okupatsiooni-aegset leksikat ja keelekasutust, hilisemad vihikud sisaldavad uuemat

sõnavara. Äsja ilmunud viimane vihik on mahukam kui kõik eelmised, sisaldades poolteist korda rohkem materjali. Sealt võib leida uusimat sõnavara, nt *ätt (@)*, *väärtegu*, *ökoturism*, *üleilmastuma* jne. Seletussõnaraamat tervikuna annab omalaadse ja ulatusliku pildi eesti keele arengust viie aastakümne vältel.

Seletussõnaraamat on selline sõnaraamatu tüüp, mis on olemas igal teatud arenguetappi jõudnud kultuurrahval. See tähendab, et on jõutud äratundmisele vajaduses panna kirja võimalikult suur osa keele sõnavarast eri tähendustes ja kasutusviisides. Euroopa suurrahvastel on see etapp läbitud, nüüd on meie kord.

Piret Voll
eesti keele instituudi teadur

K r o o n i k a

- - - - -

24.01 toimus Emakeele Seltsi sõnakogumisvõistlust sissejuhatav seminar, kus Tallinna ülikooli professor Jüri Viikberg rääkis varasematest keeleteadlastest, eesti keele instituudi sektorijuhataja Margit Lange mets avatud sõnastikest, Tallinna ülikooli doktorant Annika Kilgi algavast sõnavõistlusest ning Viljandi maagümnaasiumi huvijuht ja eesti keele õpetaja Aili Kiin õpilastes keelehuvi äratamisest. Seminarist võtsid osa õpilased ja õpetajad Viljandist, Laulasmaalt, Raplast ja Haapsalust.

29.02 toimus Tartus haridus- ja teadusministeeriumi saalis Eesti noorte keeleorganisatsiooni avakonverents „Meie keel on meie aja lugu“. Teravitussõnu lausused Eesti emakeeleõpetajate seltsi juhatuse esimees Kaja Sarapuu, haridus- ja teadusministeeriumi keeleosakonna nõunik Jüri Valge ning eesti noorte keeleorganisatsiooni esimees Kristi Vahter.

Ettekannetega esinesid ennelõunal Renate Pajusalu (keeleline viisakus), Anni Oja (Interneti-keel) ja Krista Strandson (parasiitsõnad). Pärast lõunat oli võimalik astuda ENKO liikmeks. Järgnesid ettekanded: Tuuli Rehema kõneles ÕS 2006-st, Maigi Vija üliõpilaste sõnateadmisest ja Annika Kilgi Emakeele Seltsi sõnakogumisvõistlusest.

26.05 kohtus haridus- ja teadusminister Tõnis Lukas Eesti keelenõukoga, kutsudes keeleteadlast keeletalgutel kaasa lööma ja oma arvamust avaldama. Keelevaldkonna tippasjatundjatest koosnev nõukogu valis välja kümme eesti keelele kõige iseloomulikumat ja huvitavama kõlaga lauset. Lauseid hakkavad esitama nii eesti kui teiste maade keeletalgutel osalevate riikide keelte kõnesüntesaatorid.

Kümne huvitavama ja loomulikuma eestikeelse lause hulka valiti:

- *Üle oja mäele, läbi oru jõe.*
- *Kalli ema hellalt soojust jagub üle mitme põlve.*
- *Kuula, kulla külanaine – kuuled kulla tulnud vaime.*

- *Küll küllale liiga ei tee.*
- *Mahlakas jõhvikas maitstes soisel kaldal hää.*
- *Ämber läks ümber.*
- *Millal maksan memme vaeva.*
- *Tilluke talleke tatsas tasasel pinnal.*
- *Emä tuli koju.*
- *Pöidlad pihku, pöialpoisid!*

Üldse laekus keeletalgutele 316 lauset.

02.06 toimus Tartu ülikoolis sõnavarakogumisvõistluse pidulik lõpetamine, mis pärast ekskursiooni ülikooli peahoones jätkus ettekandeseinariga. Anni Oja kõneles noorte keele konservatiivsusest Internetis, Annika Kilgi tutvustas sõnakogumisvõistluse tulemusi. Noorema vanuserühma võitja Erik Kiissel vestles Annika Kilgiga sellest, kuidas ta keelt kogus, keskmise vanuserühma parim Katriin Vesik esines teemal „Vanavanemate keelekasutus Saarte murdes“ ja vanema vanuserühma võitja Kadi Soop kõneles noorte hinnangulisest sõnavarast. Seminari lõpetas Tartu ülikooli emeriitprofessor Huno Rätsep, kes rääkis Eesti polüglottidest. Pärast ettekandeid tutvusid seminarist osavõtjad eesti keele ja üldkeeleteaduse instituudiga.

27.06 peeti Tartu ülikoolis XLI J. V. Veski päev teemal „Eesti keele rollist vabariigi algusaegadel“. Ettekanded: Tõnu Tender, Andres Hallmägi „1934. a ja 1995. a keeleseadused: ühist ja erinevat“, Ott Kurs „Maateaduse terminoloogia arendamisest 1920. aastail“, Jakob Kübarsepp „Eesti keel õppe- ja teaduskeelena tehnikahariduses“, Reet Kasik „Eesti keel ja keeleteadus Tartu ülikoolis 1919–1940“, Riho Saard „Luterliku kiriku eestistamisest“, Tiit Hennoste „Eesti ajakirjandus ja tema keel Eesti Vabariigi algusajul“.

Üliõpilaskonverens 2008

Emakeele Selts tähistab Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsiga 3. oktoobril 2008 Tartu ülikoolis. Kutsume oma keeleteadlastest rääkima bakalaureuse- ja magistriõppe tudengeid ning 2008. aastal lõpetanud bakalaureusi ja magistreid, oodatud on ka tänaste ja eilsete gümnaasiumiõpilaste ettekanded.

Palume teatada esinemissoovist hiljemalt **8. septembriks** e-posti aadressil es@eki.ee või postiaadressil Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn. Esinemissoov sisaldagu järgmisi andmeid: esineja nimi, teema, õppeasutus, juhendaja nimi, mõnelauseline ülevaade ettekande sisust. Ettekande pikkus on 20 minutit, millele lisandub arutelu. Ettekande vastuvõtmisest konverentsi kavva teatame **15. septembriks**.